

Pastarųjų dešimties metų pokyčiai Lietuvos archeologinio paveldo apsaugos teisinio reglamentavimo srityje*

Renaldas Augustinavičius, Justina Poškienė

Pastarasis dešimtmetis paveldo apsaugos srityje yra susijęs su 2005 m. įsigaliojusių Nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatymu. Ryškiausi pokyčiai vyko archeologinio paveldo apskaitos, apsaugos reikalavimų įteisinimo bei archeologinių tyrimų reglamentavimo srityse. Apskaitos problematika aptariama vertinimo, paveldo objektų gradacijos ir paveldosauginių apribojimų taikymo aspektais. Straipsnyje taip pat nagrinėjamos šios archeologinio paveldo apsaugos priemonės: informavimas apie žemės plotui taikomas archeologinio paveldo apsaugos apribojimus; galimų veiklų ir sąlygų archeologinio paveldo objekto teritorijoje ir apsaugos zonoje nustatymas; archeologinių tyrimų privalomumo atvejų apibrėžimas. Aptariamas archeologinių tyrimų reglamentavimas, archeologinio paveldo apsaugos *in situ* klausimas.

Reikšminiai žodžiai: archeologinis paveldas, nekilnojamas kultūros paveldas, archeologinio paveldo apsauga, paveldo vertinimas, archeologiniai tyrimai.

The last decade in heritage management was determined by the Law on Protection of Immovable Cultural Heritage (2005). The most notable changes are identified in the field of accounting of archaeological heritage, legislation of requirements on archaeological heritage protection, regulation of archaeological excavations. Accounting of archaeological heritage addresses questions for assessment of valuable properties of archaeological heritage and its gradation, as well as relevant protection strategies. The following instruments of archaeological heritage management are also discussed: information concerning the restrictions in land property use; determination of conditions and permissible activities in heritage territories and protection zones; determination of cases, when archaeological excavations should be conducted. Regulations of archaeological excavations, as well as issues of archaeological heritage preservation *in situ* are described.

Key words: Archaeological Heritage, Immovable Cultural Heritage, Protection of Archaeological Heritage, Assessment of Valuable Properties, Archaeological Excavations.

ĮVADAS

Pastarasis dešimtmetis tiek archeologinio, tiek kito nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos srityje yra susijęs su 2005 m. įsigaliojusių Nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatymu (toliau – NKPAĮ), kuris iš esmės pertvarkė paveldo apsaugos sistemą (Lietuvos Respublikos nekilnojamojo kultūros vertybių apsaugos įstatymo pakeitimo įstatymas, 2004). Kokie tikslai buvo keliami ir kokių rezultatų tikėtasi, pertvarkant 1995 m. suformuotą paveldosaugos sistemą? NKPAĮ parengimas ir pastarojo dešimtmečio aktualijos sietinos su 2001 m. Lietuvos Respublikos Vyriausybės patvirtinta Kultūros paveldosaugos sistemos pertvarkymo koncepcija (Kultūros paveldosaugos sistemos pertvarkymo koncepcija, 2001). Dokumente nurodytos šios svarbiausios paveldo apsaugos sistemos problemos:

- Valstybinės paveldosaugos sistema yra uždara: paveldosauginiai reikalavimai visuomenei nežinomi, sunkiai suprantami, paveldo apsaugos apribojimai supriešina paveldosaugą ir verslą, trukdo gauti investicijų.
- Paveldosaugos teisės aktų stoka suteikia galimybę valdininkams įvairiai interpretuoti paveldosaugos reikalavimus.
- Neatrinkti kultūros paveldo objektai, kurie verti valstybės paramos.
- Paveldosaugos reikalavimai kultūros paveldo objektų valdytojams sudaro papildomą finansinę našą.
- Kultūros paveldo objektai laiku neapsaugomi nuo sunykimo.
- Paveldo tvarkymo darbai turi būti atliekami kokybiškiau.

* Straipsnis parengtas pagal pranešimą, skaitytą tarptautiniame moksliniame seminare „Pasaulio paveldo iššūkiai Lietuvoje: Vilniaus istorinio centro (1994) ir Kernavės archeologinės vietovės (2004) vertinimai“ 2014 m. gegužės 10 d. Kernavėje.

Nors archeologinis paveldas Kultūros paveldosaugos sistemos pertvarkymo koncepcijoje nebuvo aptartas atskirai, šiame dokumente užprogramuoti struktūriniai paveldosaugos sistemos pokyčiai per pastaruosius dešimt metų tiesiogiai palietė ir archeologinio paveldo valdymą, kaip integralią paveldosaugos sistemos dalį, o ypač šiose srityse: 1) archeologinio paveldo apskaitos 2) reikalavimų, susijusių su archeologinio paveldo apsauga, įteisinimo, 3) archeologinių tyrimų reglamentavimo. Pokyčius šiose srityse ir pabandysime straipsnyje įvertinti. Esminių permainų įvyko ir skiriant finansinę paramą archeologinio paveldo tvarkymo darbams bei tyrimams, tačiau ši tema turėtų sulaukti atskiro dėmesio¹.

1. ARCHEOLOGINIO PAVELDO APSKAITA

Pirmasis valstybinis archeologinio paveldo objektų sąrašas buvo patvirtintas 1972 m. (Lietuvos TSR kultūros paminklų sąrašas, 1973). 2005 m. pradžioje, prieš įsigaliojant Nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatymui, kultūros paveldo apskaitoje buvo apie 2 500 archeologinio paveldo objektų². Jie

¹ Kultūros paveldo departamento prioritetai finansavimo srityje per pastarąjį dešimtmetį iš esmės pasikeitė: nunyko archeologinių paveldo objektų tvarkymo darbų, ardomų archeologinių vietų programos, iki 2013 m. nebeskirta lėšų neaiškios archeologinės vertės objektams identifikuoti. Nors pastaruoju metu gerokai sumažėjo Kultūros paveldo departamento vykdomų programų finansavimas, palyginti su buvusiu iki 2005 m., daugelio archeologinio paveldo objektų tvarkymo darbai buvo finansuojami iš kitų šaltinių, pavyzdžiui, ES struktūrinės, Europos ekonominės erdvės ir Norvegijos finansinių mechanizmų paramos ir kitų šaltinių lėšomis, juos daugiausia orientuojant į archeologinio paveldo objektų pritaikymo turizmui tikslus. Daugumą tokių archeologinio paveldo objektų tvarkymo projektų vykdė Valstybinė saugomų teritorijų tarnyba ir jos direkcijos, savivaldybės, Kaimo plėtros fondo lėšomis – vietos veiklos grupės.

² Straipsnyje pateikiami duomenys bei statistinė informacija yra orientaciniai ir atspindi 2014 m. pirmo pusmečio situaciją. Vykstant vertinimo procesui, informacija nuolat kinta. Archeologinio paveldo objektai skaičiuoti, neįtraukiant jų kompleksinių dalių. Pavyzdžiui, Sužionių piliakalnis su gyvenvietė yra laikomas vienu archeologinio paveldo objektu, nes jam nustatoma tik viena bendra teritorija. Tačiau apskaitos procedūrose jis skaičiuojamas kaip du (kartais kaip trys) archeologinio paveldo objektai, t. y. 1) piliakalnis ir 2) jo papėdės gyvenvietė. Dėl šios priežasties straipsnyje pateikiami statistiniai duomenys gali skirtis nuo įvairių paveldosaugos institucijų pateikiamų duomenų.

nuo 1972 iki 2005 m. buvo registruojami specialiai archeologiniam paveldui skirtuose sąrašuose. Per pastarąjį dešimtmetį į Kultūros vertybių registrą (toliau – KVR) įrašyta dar per 300 naujų archeologinio paveldo objektų, taigi šiuo metu KVR turime apie 2 800 archeologinio paveldo objektų³. Dar per 450 kitos rūšies kultūros paveldo objektų, kurių dauguma statiniai, yra nustatytas archeologinis vertingųjų savybių pobūdis (t. y. jie yra vertingi archeologiniu požiūriu). Didžiąją KVR registruoto archeologinio paveldo dalį sudaro piliakalniai (apie 30 proc.), pilkapiai ir jų vietos (apie 23 proc.), kapinynai ir senkapiai (apie 23 proc.), senovės gyvenvietės (apie 15 proc.), o likęs archeologinio paveldo objektų dešimtadalis apimtų dvarvietes, senąsias miestų vietas, piliavietes ir kito tipo archeologines vietas (pvz., senovės gamybos vietas ir pan.). Archeologinio paveldo objektai sudaro apie 17 proc. KVR registruotų nekilnojamųjų kultūros vertybių⁴.

Pagal apsaugos statusą archeologinio paveldo objektai yra: valstybės saugomi kultūros paminklai, kurie įrašyti į Valstybinės reikšmės istorijos, archeologijos ir kultūros objektų sąrašą – 1 (Jurgaičių, Domančių piliakalnis su gyvenvietė, t. y. Kryžių kalnas); valstybės saugomi kultūros paveldo objektai, kurie yra paskelbti kultūros paminklais – 907⁵ (apie 32 proc.); tik

³ Paprastai Kultūros vertybių registre archeologinio paveldo objektai registruojami kaip pavieniai arba kompleksiniai kultūros paveldo objektai. Įsigaliojus Nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatymui, buvo sudarytos teisinės galimybės iš registruotų archeologinio paveldo objektų formuoti ir kultūros paveldo vietoves, kurioms apsaugoti turėtų būti steigiamos saugomos teritorijos (kultūrinis rezervatas, kultūrinis draustinis ar istorinis valstybinis parkas). Šiuo metu tokių archeologinio paveldo vietovių Kultūros vertybių registre yra trys: Kernavės archeologinė vietovė (u. k. 37320), Vaisgėliškio (Nuotekų) pilkapynų vietovė (u. k. 32124) ir Bražuolės piliakalnio ir pilkapyno vietovė (u. k. 31071) (Kultūros vertybių registras, 2015).

⁴ Preliminariais skaičiavimais Kultūros vertybių registre nekilnojamųjų kultūros vertybių, įskaitant ir pagal savo prigimtį neatskirtus buvusius respublikinės ir vietinės reikšmės dailės paminklus, yra daugiau kaip 16 tūkst.

⁵ Suskaičiuoti kultūros paminklus nėra paprasta. Visų pirma į Valstybinės reikšmės istorijos, archeologijos ir kultūros objektų sąrašą pagal Nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatymo nuostatas įrašomi tik kultūros paminklai. Antra, kultūros paminklais gali būti paskelbta ne visa nekilnojamoji kultūros vertybė, o tik kai kurios ją sudarančios kompleksinės dalys. Archeologinio paveldo objektų atveju tokių situacijų yra 11: pati vertybė yra tik „registrinė“, o jos viena kompleksinė dalis yra paskelbta kultūros paminklu (dažniausiai piliakalnis paskelbtas kultūros paminklu, o jo papėdės gyvenvietė – ne). Taigi jeigu

valstybės saugomi archeologinio paveldo objektai – 1 051 (apie 38 proc.); archeologinio paveldo objektai, kuriems taikoma tik pradinė apsauga, vadinamieji „registriniai objektai“ – 807 (apie 29 proc.). Nors nuo 2006 iki 2014 m. valstybės saugomais buvo paskelbti tik 8 archeologinio paveldo objektai (akmens ir žalvario amžiaus senovės gyvenvietės prie buv. Žalesos pelkės, Vilniaus r. sav., Verbiškių k.), būtina pažymėti, kad 2005 m. vienkartinio kultūros ministro įsakymu apie 70 proc. archeologinio paveldo objektų buvo paskelbta valstybės saugomais ir tai, palyginti su kitomis nekilnojamojo kultūros paveldo rūšimis⁶, yra labai geras rodiklis (Dėl nekilnojamųjų kultūros vertybių pripažinimo saugomomis, 2005). Be to, archeologinio paveldo objektai sudaro ir didžiąją kultūros paminklų dalį – apie 80 proc.

Nuo 2006 m. viena pagrindinių archeologinio paveldo apskaitos krypčių tapo naujos apskaitos dokumentacijos (vertinimo tarybos aktų), kurioje būtų nustatytos archeologinio paveldo objekto vertingosios savybės, reikšmingumo lygmuo ir apibrėžtos teritorijos ribos, rengimas jau registruotiems KVR objektams. 2014 m. iš beveik 2 800 archeologinio paveldo objektų, registruotų Kultūros vertybių registre, vertingosios savybės ir reikšmingumo lygmuo buvo nustatytas daugiau kaip 1 100 archeologinio paveldo objektų, t. y. apie 40 proc. Iš jų nacionalinis reikšmingumo lygmuo yra nustatytas šiek tiek daugiau negu 500 archeologinio paveldo objektų, regioninis reikšmingumo lygmuo – apie 600, o vietinis reikšmingumo lygmuo – tik 2 archeologinio paveldo objektams. Taigi net 45 proc. archeologinio paveldo objektų yra įvertinti kaip unikalūs ir reikalaujantys aukščiausio lygmens apsaugos. Ne visi jie yra paskelbti kultūros paminklais ar valstybės saugomais objektais, todėl dauguma jų dar laukia tolesnio „biurokratinio pripažinimo“. Paskutinį kartą 12 nacionalinio reikšmingumo lygmens archeologinio paveldo objektų buvo paskelbti kultūros paminklais 2008 m. (Dėl kultūros paveldo objektų paskelbimo kultūros paminklais, 2008).

skaičiuotume pavieniais objektais ir kompleksinėmis dalimis ir neatsižvelgtume, ar vertybė yra įrašyta į Valstybinės reikšmės objektų sąrašą, tai iš viso 920 archeologinio paveldo objektų yra paskelbti kultūros paminklais.

⁶ Pavyzdžiui, tik apie 25 proc. dvaro sodybų, registruotų Kultūros vertybių registre, šiandien yra paskelbtos valstybės saugomais objektais.

Pagal NKPAĮ nuostatas, iš Kultūros vertybių registro objektai nėra išbraukiami, tiesiog jiems nebėra taikoma teisinė apsauga, ir tai pažymima KVR⁷. Kalbant apie teisinės apsaugos panaikinimą archeologinio paveldo objektams, būtina paminėti Stabatiškės dvarvietės (Visagino sav.; u. k. 31275) atvejį. Pati dvarvietė, remiantis 2006 m. atliktų žvalgomųjų archeologinių tyrimų duomenimis, kaip naujas archeologinio paveldo objektas buvo įregistruota Kultūros vertybių registre 2007 m., o teisinė apsauga jai panaikinta po penkerių metų, 2012-aisiais, nes per du archeologinių tyrimų sezonus (2009–2010 m.), planuojant statyti radioaktyviųjų atliekų saugyklą, dvarvietė buvo iširta (Fediajevas, Zalepūgienė, Pranckėnaitė, 2010, p. 225–240). Taigi tai pirmas atvejis po NKPAĮ įsigaliojimo, kai teisinė apsauga kultūros paveldo objektui buvo panaikinta ne dėl to, kad jis sunyko, bet dėl to, jog jis buvo visiškai iširtas, t. y. teisėtai sunaikintas, arba yra „išsaugotas dokumentuojant“ (Kultūros vertybių registras, 2015).

Kad suvoktume pirmiau aptartus skaičius ir šiaudienę archeologinio paveldo apskaitos problematiką, būtina pažymėti ir keletą svarbių praeities įvykių, kurie iki šiol turi nemažą poveikį archeologinio paveldo apskaitos prioritetams.

Visų pirma, 1972 m. sudarant archeologijos paminklų sąrašą, buvo įtraukta daug (daugiau kaip keli tūkstančiai) neaiškios vertės, jau sunaikintų ir nelokalizuo-tų objektų. Spėjami archeologinio paveldo objektai nuo 1990 iki 1995 m. dar buvo įrašomi į papildomus, trumpos trukmės (suteikiama trejų metų laikotarpui) apsaugos kultūros paveldo apskaitos sąrašus – Kultūros paveldo centras tokius objektus registravo Naujai išaiškinamų istorijos ir kultūros paminklų sąrašė (vadinamieji IP objektai), o tuometinė Kultūros paveldo inspekcija įtraukdavo į Laikinąją istorijos ir kultūros paminklų apskaitą (vadinamieji LA objektai). Taigi susidarė didžiulis neaiškios vertės archeologinio paveldo objektų kiekis. Todėl nuo 1980 iki pat 2005 m. vienas pagrindinių archeologinio paveldo apskaitos tikslų buvo lokalizuoti oficialiuose sąrašuose esančius archeologinius objektus, nustatyti, ar jie priskirtini archeologiniam paveldui apskritai, o patvirtinus jų

⁷ Nuo 2006 iki 2014 m. vertinimo tarybos panaikino apie 400 kultūros paveldo objektų teisinę apsaugą, iš jų 22 buvo susiję su archeologiniu paveldu.

„archeologiškumą“ – nustatyti teritorijos ribas ir parengti reikiamą apskaitos dokumentaciją. Šį procesą iliustruoja skaičiai. 1972 m. archeologinio paveldo objektais buvo įregistruotos 1 474 respublikinės reikšmės ir 1 852 vietinės reikšmės archeologinės vertybės. Iš visų jų, t. y. 3 326 archeologinių objektų, KVR liko mažiau kaip pusė, apie 1 595 objektus. Be to, reikėtų pažymėti, kad dar ir šiandien Kultūros vertybių registre yra apie 20 „senųjų“ archeologinių objektų (tai sudarytų apie 1 proc. visų registruotų archeologinio paveldo objektų), „perėjusių“ iš Kultūros ir istorijos paminklų sąrašo, kuriems teritorijos ribos nenustatytos iki šiol ir neparengta jų apskaitos dokumentacija⁸.

Antras veiksnys, kuris turėjo didelį poveikį šiandienei archeologinio paveldo apskaitai, – nuo 1995 m. prasidėjęs kultūros paveldo apskaitoje esančių archeologinio paveldo objektų perkėlimas iš vieno sąrašo į kitą, parengiant naujo tipo apskaitos dokumentaciją. 1995 m. įsigaliojus Nekilnojamųjų kultūros vertybių apsaugos įstatymui (Lietuvos Respublikos nekilnojamųjų kultūros vertybių apsaugos įstatymas, 1994), senuosiuose sąrašuose buvę archeologinio paveldo objektai turėjo būti perkelti į tuometinį Nekilnojamųjų kultūros vertybių registro Archeologinių vietų sąrašą ir parengta atitinkama dokumentacija – kultūros vertybės dosjė. Nuo 2006 m. pagal naujas NKPAĮ nuostatas pradėti tikslinti jau Nekilnojamųjų kultūros vertybių registre registruotų ir iš senųjų sąrašų „paveldėtų“ archeologinio paveldo objektų duomenys – užpildomi nauji apskaitos dokumentai – vertinimo tarybos aktai. Šis perrašymas, kuris nuo 2006 m. įvardijamas kaip KVR duomenų tikslinimas, iki šiol laikomas prioritetine archeologinio paveldo apskaitos kryptimi ir kartkartėmis imamas įvairių organizacinių priemonių siekiant šį procesą paspartinti. Pavyzdžiui, 1997–1998 m. į tuometinį Nekilnojamųjų kultūros vertybių registro Archeologinių vietų sąrašą, neparengus būtinos apskaitos dokumentacijos, buvo įrašyta daugiau kaip 1 300 archeologinio paveldo objektų. Arba 2010 m. Valstybės kontrolė, atlikusi veiklos auditą kultūros paveldo išsaugojimo srityje, Kultūros paveldo departamentui rekomendavo prioritetą teikti kultūros paveldo objektų vertingųjų savybių tikslinimui, o ne naujų

⁸ Pavyzdžiui, dokumentacija nėra parengta Kauno pilies teritorijos ir senamiesčio kultūriniam sluoksniui, buv. kodas AR 10, u. k. 2978 (Kultūros vertybių registras, 2015).

objektų įtraukimui į Kultūros vertybių registrą (Kultūros paveldo išsaugojimas, 2010). Taigi tęstinumo stoką apskaitos darbuose per pastaruosius dešimtmečius galime laikyti viena pagrindinių priežasčių, kodėl vis dar turime nemažą struktūrinių tiek archeologinio paveldo apskaitos, tiek jo apsaugos problemų.

Vis dėlto, 2005 m. įsigaliojus NKPAĮ, pasiekta ir esminių pokyčių apskaitant tiek archeologinį, tiek kitą nekilnojamąjį kultūros paveldą. Svarbus apskaitos procedūrų pokytis – vertinimo tarybų sukūrimas. Nuo 2005 m. archeologinio ir kito paveldo objektus į Kultūros vertybių registrą įrašo nebe valstybės tarnautojai, bet ekspertiniu pagrindu sudaromos vertinimo tarybos. 2014 m. Lietuvoje iš viso buvo įsteigta 11 vertinimo tarybų prie savivaldybių (iš galimų 60) ir penkios – prie Kultūros paveldo departamento⁹. Vertinimo tarybų sukūrimas reiškia, kad vertinimo procesas perėjo iš žinybinio lygmens į ekspertinį ir tapo atviresnis, daugiaperspektyvis, nes sprendimus priima įvairių sričių paveldo specialistai. Pažymėtina, kad pastaruoju metu Kultūros paveldo departamentas pradėjo formuoti specializuotas vertinimo tarybas pagal kultūros vertybių rūšis: 2012 m. suformuota IV vertinimo taryba archeologiniam paveldui, 2014 m. – V vertinimo taryba istoriniam ir memorialiniam paveldui. Viena vertus, tai akivaizdžiai paspartino vertinimo procesą, tačiau kita vertus – taip gali būti prarastas teisės aktuose „užprogramuotas“ vertinimo tarybos daugiadalykio vertinimo aspektas, kai vienoje taryboje dirbantys įvairių sričių specialistai objektą vertina iš skirtingų perspektyvų. Be to, iki 2005 m. kiekviena kultūros paveldo rūšis buvo apskaitoma autonomiškai, todėl kaip

⁹ Prie Kultūros paveldo departamento veikia penkios vertinimo tarybos. Įsteigtos vertinimo tarybos prie savivaldybių: 1. Vilniaus miesto savivaldybės nekilnojamojo kultūros paveldo vertinimo taryba; 2. Kauno miesto savivaldybės nekilnojamojo kultūros paveldo vertinimo taryba; 3. Panevėžio miesto savivaldybės nekilnojamojo kultūros paveldo vertinimo taryba; 4. Klaipėdos miesto savivaldybės nekilnojamojo kultūros paveldo vertinimo taryba; 5. Klaipėdos rajono savivaldybės nekilnojamojo kultūros paveldo vertinimo taryba; 6. Alytaus miesto savivaldybės nekilnojamojo kultūros paveldo vertinimo taryba; 7. Palangos miesto savivaldybės nekilnojamojo kultūros paveldo vertinimo taryba; 8. Jurbarko miesto savivaldybės nekilnojamojo kultūros paveldo vertinimo taryba; 9. Šiaulių miesto savivaldybės nekilnojamojo kultūros paveldo vertinimo taryba; 10. Utenos rajono savivaldybės nekilnojamojo kultūros paveldo vertinimo taryba; 11. Marijampolės savivaldybės nekilnojamojo kultūros paveldo vertinimo taryba.

svarbų apskaitos procedūrų pokytį reikėtų nurodyti sudarytas sąlygas vienam kultūros paveldo objektui nustatyti priklausomybę kelioms kultūros paveldo rūšims, t. y. nustatyti jam keletą vertingųjų savybių pobūdžių¹⁰. Taip išvengiama tą patį objektą registruoti keliuose kultūros paveldo objektų sąrašuose, sumažinamos apskaitos dokumentacijos apimtys bei administracinis krūvis. Tačiau vertinimo taryboms veikiant gana savarankiškai, yra būtina koordinuoti skirtingų vertinimo tarybų veiksmus¹¹.

Vienas esminių pastarojo dešimtmečio pokyčių apskaitant kultūros paveldą yra prasidėjęs keitimasis duomenimis tarp Kultūros vertybių ir Nekilnojamojo turto registru. Nuo 2006 m. Kultūros paveldo departamentas, kaip Kultūros vertybių registro tvarkymo įstaiga, Nekilnojamojo turto registro duomenų bazėje žemės sklypams ir statiniams, patenkantiems į kultūros paveldo objektų teritorijas ar apsaugos zonas, pradėjo registruoti juridinius faktus, susijusius su nekilnojamojo kultūros paveldo apsauga. Taigi daiktinės teisės objektų valdytojai gali susipažinti su jų turtui taikomais paveldosaugos apribojimais. Tačiau reikėtų paminėti, kad šią sąveiką tarp dviejų valstybės registru apsunkino ne tiek techninės, kiek ekonominės priežastys: Kultūros paveldo departamentas už kiekvieną juridinį faktą Nekilnojamojo turto registro tvarkymo įstaigai VĮ „Registru centras“ turėjo užmokėti. Nuo 2014 m., įsigaliojus Nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatymo pataisoms, toks keitimasis duomenimis su valstybės registrais numatytas neatlygintinai, tačiau, kilus ginčų, šis procesas laikinai sustojo.

Be to, būtina pažymėti ir technologinį šuolį nekilnojamojo kultūros paveldo apskaitoje. Visų pirma, tiek tekstinius, tiek grafinius duomenis apie kultūros paveldo objektus pradėta kaupti skaitmeninėje erdvėje, jie tapo vieši, Kultūros vertybių registro informacija lengvai pasiekama nuotoliniu būdu per internetą.

¹⁰ Pavyzdžiui, Lapių Šv. Jono Krikštytojo bažnyčia parengtas vienas vertinimo tarybos aktas, jį Kultūros vertybių registre registruota kaip vienas objektas, nors bažnyčia nustatyti keturi skirtingi vertingųjų savybių pobūdžiai: sakralinis, architektūrinis, dailės ir archeologinis.

¹¹ Baltadvario pilies pavyzdys: 2014 m. vasario 4 d. KPD I vertinimo taryba kaip vertingąsias savybes nurodė žemės elementus – žemėjantį reljefą ir žemių pylimą, – o po mėnesio KPD IV vertinimo taryba prie žemės elementų priskyrė griovį, aikštelę, kultūrinį sluoksnį, bet nepaminėjo pylimo, kurį jau reikėtų traktuoti kaip ne archeologinį paveldą.

Antra, 2006–2007 m. popieriniai kultūros paveldo objektų, tarp jų ir archeologinio paveldo objektų, teritorijų ir apsaugos zonų planai buvo skaitmeninti, vektorizuojant ribas ir jas perkeliant į geoinformacines sistemas. Vertinimo tarybos aktuose pateikiamos tik koordinuotos teritorijos ribos. Visa tai leido gana greitai ir patogiai keistis kultūros vertybių atributiniais ir erdviniais duomenimis su kitais valstybės registrais. Šiandien kultūros paveldo objektų teritorijų ir apsaugos zonų ribas galima rasti ne tik KVR, bet ir Nekilnojamojo turto kadastro žemėlapiuose, Adresų registre, Lietuvos erdvinės informacijos portale. Technologinis šuolis lėmė ir paties vertinimo proceso prieinamumą visuomenei¹².

Dešimtmetis taip pat išryškino naujas archeologinio paveldo apskaitos problemas. Visų pirma, valstybės mastu archeologinio paveldo objektų dokumentacijos perrašymą laikant prioritetine veikla, kultūros paveldo apskaitoje iš esmės nukentėjo naujų archeologinio paveldo objektų identifikavimas, inventorinimas ir atskleidimas, atliekant reikiamus taikomuosius tyrimus. Žvalgymai naujų archeologinio paveldo objektų paieškos tikslais nebevykdomi kaip privaloma integrali archeologinio paveldo apsaugos proceso dalis, o tai reiškia, kad nebepildoma duomenų bazė, kuri sudarytų sąlygas atlikti pagrįstą ir kuo objektyvesnę archeologinio paveldo objektų atranką į KVR (Lietuvos Respublikos nekilnojamųjų kultūros vertybių apsaugos įstatymo pakeitimo įstatymas, 2004; *p/lg.* Kobylinski, 2001, p. 145–181). Suprantama, kad objekto vertingųjų savybių nustatymas – tai atskleidimo etapas, kai yra nustatomos objekto saugotinos dalys, jo pobūdis ir reikšmingumo lygmuo. Taigi, norint suteikti teisinę apsaugą archeologinio paveldo objektui, privaloma turėti mokslinių duomenų, o jeigu jų nėra ar jie nepakankami, būtina atlikti bent minimalius archeologinio paveldo objekto tyrimus. Neturint tokių tyrimų rezultatų, sunku įvertinti archeologinio paveldo objekto teritorijos pagrįstumą (pvz., kultūrinio sluoksnio paplitimo ribas), išlikimą, objekto svarbą platesniame

¹² Kultūros paveldo departamentas ES struktūrinės paramos lėšomis įgyvendina Kultūros paveldo elektroninių paslaugų informacinės sistemos KPEPIS projektą, kuriuo siekiama administracines paslaugas (leidimus ir pan.) perkelti į elektroninę erdvę ir jas integruoti su Kultūros vertybių registru (Kultūros paveldo elektroninių paslaugų informacinės sistemos (toliau – KPEPIS) sukūrimas, 2015).

ties archeologiniame, tiek socialiniame kontekste, todėl vertinimo procedūra tampa formali. Paveldo tyrimų problema darosi dar akivaizdesnė, kai siekiama panaikinti teisinę apsaugą sunykusioms antžeminėms KVR registruotų paveldo objektų, kurie potencialiai gali būti ir archeologinio paveldo objektai, dalims. Pavyzdžiui, atsižvelgiant į Valstybės audito išvadas, susirūpinta panaikinti teisinę apsaugą vertę praradusioms, sunykusioms dvarų sodyboms (Dvarų nekilnojamojo kultūros paveldo išsaugojimo užtikrinimas, 2014). Tačiau nėra atliekami net ir minimalūs tyrimai, kuriais būtų galima patikrinti šių objektų archeologinio sluoksnio būklę, todėl kartu su vertę praradusiais dvarų sodybų pastatais teisinės apsaugos netenka ir potenciali dvarvietė. Antra, perrašymas neleidžia susikoncentruoti į archeologinio paveldo objektų atranką ir analizę, taip pat perorientuoti praktinius archeologinio paveldo valdymo ir apsaugos procesus atsižvelgiant į archeologinių paveldo objektų reikšmingumą ar kitus nustatytus vertinimo ir atrankos kriterijus, kaip tai daroma Vakarų archeologinio paveldo apsaugos praktikoje¹³ (Darvill, 1995, p. 41–50; Kobyliński, 2001, s. 181–195; Carver, 2007, p. 342–360; Willems, 2010, p. 212–229).

Svarbiu iššūkiu įvardytina ir archeologinio paveldo objektų viršutinės chronologinės ribos (t. y. amžiaus cenzo) kaita. 1976 m. archeologiniu paveldu laikyti objektai, kurių chronologija siekia XVI a. pabaigą – XVII a., 1992 m. – XVIII a., 2005 m. – 1711–1721 m. (XVIII a. II ketv.), o 2013 m. archeologinio paveldo

¹³ Pavyzdžiui, Anglijos nacionalinės reikšmės paveldo objektai, įrašyti į Paveldo sąrašą (*Heritage List*) ir saugomi valstybės (*English Heritage*), turi būti reikšmingi archeologiniu ir istoriniu aspektais, jie yra vertinami architektūriniu bei meniniu požiūriu, taip pat atsižvelgiama į tradiciją – objekto reikšmę visuomenei (*Scheduling Selection Guides*, 2015). Įrašymas į Paveldo sąrašą reiškia ilgalaikės paveldo objekto valdymo strategijos planavimą ir tinkamiausio apsaugos būdo pasirinkimą. Pavyzdžiui, Pasaulio paveldo objekto Stounhendžo (*Stonehenge*), Eivberio (*Avebury*) ir susijusių archeologinių vietovių valdymo plane greta išskirtinės visuotinės vertės (*Outstanding Universal Value*) analizuojamos ir kitos vertės: kraštovaizdžio, bioįvairovės ir ekologinės; švietimo ir mokslinės (tyrimų); socialinės, meninės ir dvasinės; taip pat ekonominę vertę kuriančios veiklos – turizmas ir kt. Įvairiapusių verčių supratimu grįstas archeologijos paveldo valdymo planas visų pirma yra orientuotas ne į formalią „fizinę“ archeologijos paveldo objektų apsaugą, bet į verčių sklaidą, paveldo panaudojimą įvairioms visuomenės reikmėms kartu išsaugant objekto integralumą (*Stonehenge and Avebury WHS Management plan*, 2015).

objektų chronologinė riba pasistūmėjo iki 1800 m. (Dėl nekilnojamojo kultūros vertybių vertinimo, atrankos ir reikšmingumo lygmens nustatymo kriterijų aprašo patvirtinimo, 2005; Dėl Lietuvos Respublikos kultūros ministro 2005 m. balandžio 15 d. įsakymo Nr. IV-150 „Dėl nekilnojamojo kultūros vertybių vertinimo ir atrankos kriterijų aprašo patvirtinimo“ pakeitimo, 2013). Buvęs XVI a. pabaigos–XVII a. archeologinio paveldo amžiaus cenzas sietinas su tuo metu mokslinėje literatūroje vyravusia nuostata, kad paveldu laikytini archeologiniai objektai, priklausantys pagoniškosios Lietuvos vaizdiniui. Vėliau, 1721 m., archeologinio paveldo viršutinė chronologinė riba motyvuota Šiaurės karu ir po jo atsiradusiais gausiais istoriniais dokumentais, kuriuose galima rasti gana daug informacijos ir apie kasdienybės istoriją. 2011 m. įtvirtinta, kad kultūriniai sluoksniai laikytini archeologiniais, t. y. archeologiniu paveldu, jeigu jie datuojami iki 1800 m. (Dėl paveldo tvarkybos reglamento PTR 2.13.01:2011 „Archeologinio paveldo tvarkyba“ patvirtinimo, 2011). 2013 m. atitinkamai buvo pakeisti ir archeologinio paveldo vertinimo kriterijai¹⁴. Viena vertus, ši vertinimo kriterijų pataisa atvėrė kelią geresnei paveldo objektų, kurių vienintelis ar vienas svarbiausių pažinimo šaltinių bei metodų yra archeologijos mokslas, apsaugą, taip pat paskatino istorinės (naujųjų laikų) archeologijos raidą. Kita vertus, išplėtė formalių „standartinių“ paveldosauginių apribojimų archeologinėms vertybėms taikymą tokiems objektams kaip miestų ir miestelių istorinės dalys, valakiniai kaimai ir pan., o tokiose teritorijose vykdomi socialiai svarbūs infrastruktūros projektai (pvz., vandentiekio sistemos plėtra) tapo brangesni dėl archeologinių tyrimų būtinybės. Tiek projektų vykdytojų, tiek vietos politikų ar visuomenės reakcija, kuri dažniausiai būna neigiamą, gerai iliustruoja vyraujančią nepalankų požiūrį

¹⁴ Nors ši pataisa neapima XIX–XX a. istoriškai nedokumentuotų arba menkai dokumentuotų objektų, tokių objektų tyrimo archeologinio mokslo metodais problema sprendžiama kitais teisės aktais. Pavyzdžiui, paveldo tvarkybos reglamente PTR 2.13.01:2011 „Archeologinio paveldo tvarkyba“ numatoma archeologinių tyrimų būtinybė prieš žemės judinimo darbus XIX–XX a. vykusių pasipriešinimų ar ginkluotų konfliktų (karų, sukilimų ar pan.) metu nužudytų asmenų, rezistentų ar kitų asmenų, nužudytų okupacinių režimų metu, palaidojimo vietose, į Kultūros vertybių registrą įrašytose neveikiančiose ar riboto naudojimo kapinėse esančių kapų vietose ar karių kapinėse esančių kapų vietose.

į archeologijos paveldą bei paveldosaugos reikalavimus, kurie iš esmės reiškia būtinybę archeologinius tyrimus finansuoti (*plg.* Skripkauskas, 2013). Taigi iki šiol archeologinio paveldo objektų įregistravimo KVR atveju pakako vienos sąlygos – kad toks objektas būtų „archeologiškas“ (atitiktų amžiaus cenzą), o apskaitos prasme užteko nustatyti tokias tipines vertingąsias savybes kaip reljefas ir kultūrinis sluoksnis bei teritorijos ribas, o prasiplėtus amžiaus cenzui ir pagausėjus vėlyvųjų laikotarpių archeologinei medžiagai išryškėjo, kad būtina susimąstyti apie archeologinio paveldo atrankos ir gradacijos principus, kurie būtų susieti su tolesne konkrečių archeologinio paveldo objektų apsaugos strategija (*plg.* Carman, 2002, p. 148–176).

Šiuo metu valstybinėje paveldosaugos sistemoje formaliai yra įtvirtinta objektų gradacijos sistema, tačiau praktiškai ji neveikia. NKPAI liko jau ankstesnėje įstatymo versijoje įteisintas „kultūros paminklo“ terminas, kuris suprantamas kaip „nacionalinės reikšmės kultūros paveldo objektas“. Tačiau ne visi nacionalinio reikšmingumo lygmens objektai yra paskelbti kultūros paminklais. Nacionalinį reikšmingumo lygmenį archeologinio paveldo objektams siūlo vertinimo tarybos, o kultūros paminklais skelbia Vyriausybė kultūros ministro teikimu Valstybinei kultūros paveldo komisijai pritarus. Taigi konstatuotina, kad, vertinimo taryboms nustačius nacionalinį reikšmingumo lygmenį, objektas nebūtinai paskelbiamas kultūros paminklu. Lieka neaiški administraciniu ir politiniu lygmeniu toliau vykdoma atranka. Prioritetai ir atrankos principai nėra aiškiai artikuliuoti – kaip atrenkami nacionalinio reikšmingumo lygmens paveldo objektai, verti kultūros paminklo statuso? Pavyzdys galėtų būti Kernavės archeologinę vietovę sudarantys objektai: iš 19 objektų, kurių 16 yra archeologiniai, kultūros paminklais yra paskelbti tik trys piliakalniai ir senojo žemutinio miesto vieta (Kultūros vertybių registras, 2015).

Lygia greta yra sudaromi ir kiti valstybei reikšmingų paveldo objektų sąrašai. Jau 2001 m. buvo aišku, kad viešojo sektoriaus finansiniai ištekliai yra riboti, todėl valstybė gali pasirūpinti ne visais kultūros paveldo objektais. Siekiant subalansuotai administruoti ir finansuoti paveldosaugos sritį, pasiūlyta atlikti objektų, kurie verti valstybės paramos, atranką, atsižvelgiant į tokių objektų reikšmingumą ir valstybės galimybes. 2007 m. pradėtas sudaryti Valstybinės reikšmės

istorijos, archeologijos ir kultūros objektų sąrašas, t. y. iš visų objektų, paskelbtų kultūros paminklais, yra atrenkami „elitiniai“ kultūros paminklai, kurių išsaugojimas yra valstybės prioritetas. Sąraše kol kas nėra nė vieno archeologinio paveldo objekto, išskyrus pilių antžemines dalis ir Jurgaičių piliakalnį, kuris visuomenėje suvokiamas kaip Kryžių kalnas (Dėl valstybinės reikšmės istorijos, archeologijos ir kultūros objektų sąrašo patvirtinimo, 2007).

Finansavimo ir administracinės priežiūros pasirinkimo kontekste taip pat veikiama keliomis archeologinio paveldo objektų atrankos kryptimis. Pirmoji – vertinimo tarybai nustačius objekto reikšmingumo lygmenį – nacionalinį, regioninį arba vietinį – pastarieji objektai yra „išdalijami“ tarp dviejų paveldą administruojančių lygmenų bei institucijų: Kultūros paveldo departamento ir savivaldybės. Regioninio ir nacionalinio reikšmingumo lygmens paveldo objektams gali būti suteikiamas valstybės saugomo, o vietinio reikšmingumo lygmens – savivaldybės saugomo objekto statusas. Regioninio lygmens paveldo objektams, kurių KVR registruota daugiausia, – valstybės saugomo objekto lygmuo suteikiamas su išlygomis pagal atskirus kultūros ministro patvirtintus kriterijus (Dėl inicijuojamų skelbti valstybės saugomais kultūros paveldo objektų atrankos kriterijų aprašo patvirtinimo, 2011), tad šio reikšmingumo lygmens objektai tarsi „pakimba“ tarp administravimo lygmenų ir tai sukelia atskirą paveldo apsaugos sistemos problemą.

Valstybės ar savivaldybės saugomo objekto statusas leidžia pretenduoti į valstybės ar savivaldybės biudžeto lėšas ir laikytinas valstybės paveldosaugos politikos išraiška finansavimo prioritetų atžvilgiu. Keičiantis teisei sistemai ir formuojant bendrą kultūros vertybių registrą, 2005 m. valstybės saugomo objekto statusas buvo suteiktas visiems be atrankos iki tol Nekilnojamųjų kultūros vertybių registre registruotiems objektams, o senuosiuose sąrašuose buvę objektai tapo „registriniai“. Per dešimtmetį nebuvo atliktos valstybės saugomų objektų statusą turinčių objektų sąrašo sisteminė, prioritentinė peržiūra. Kadangi šio statuso pakeitimo procedūra yra ypač komplikauta, kažkada priskirtas valstybės saugomo objekto statusas „veikia“ šiandieninę vertinimo procedūrą – tikslinant šios rūšies objektų vertingąsias savybes, juos tampa būtina priskirti nacionaliniam ar regioniniam reikšmingumo lygmeniui. Taip sukuriama ydinga sistema,

kuri apriboja valstybės saugomo objekto kriterijaus taikymą nustatant valstybės biudžeto lėšų skyrimo prioritetus. Tad nenuostabu, kad sudaromas „vertin-
giausių“ Valstybinės reikšmės istorijos, archeologijos ir kultūros paminklų sąrašas visų pirma matomas kaip finansavimo prioritetų „sufokusavimas“. Būtina pažymėti, kad valstybės saugomo objekto statusas nuo 2005 m. teisiškai yra susietas tik su objektui kylančia grėsme ar jo vertingųjų savybių sunaikinimo pavojumi. Šiam statusui suteikti iki 2013 m. buvo būtina rengti specialiojo planavimo dokumentus, kurių parengimo laiko ir finansinės sąnaudos buvo pernelyg didelės, todėl valstybės saugomų objektų, kaip minėta, po 2005 m. paskelbta yra palyginti nedaug. Iš esmės situacija pasikeitė nuo 2013 m., išgaliojus NKPAĮ pataisoms, pagal kurias, norint paveldo objektą paskelbti valstybės ar savivaldybės saugomu, nebereikia specialiuoju planu perbraižyti vertinimo tarybos aktu apibrėžtų objekto teritorijos ir apsaugos zonos ribų, taip pat vietoj specialiųjų planų pavieniams ar nesudėtingiems kompleksiniams¹⁵ kultūros paveldo objektams paveldosaugos reikalavimus leista vėl nustatyti ir keisti apsaugos reglamentais.

Apibendrinant – galima teigti, kad nuo 2005-ųjų m. yra sudarytos formalios galimybės archeologinio paveldo objektų vertinimui, kitaip tariant, atrankai, ir gradacijai, atsižvelgiant į objekto reikšmingumą. Taip pat šiandien turime keletą menkai suderintų tarpusavyje kultūros paveldo objektų gradacijos sistemų, kurios iš esmės yra orientuotos į administracinės naštos ir finansavimo prioritetų nustatymą. Žvelgiant į perspektyvą, akivaizdu, kad turėtų būti pradėta diskusija dėl archeologinio paveldo gradacijos galimybių atsižvelgiant į konkretaus objekto vertę, nes net archeologijos mokslo prasme (informacine arba mokslinė vertė, kuri šiandien yra vienintelis vertinimo kriterijus) objektai nėra vienodi, jau nekalbant apie tai, kad archeologinis paveldas turėtų būti vertinamas ir kitais

¹⁵ Nesudėtingu kompleksiniu kultūros paveldo objektu laikomas toks kompleksinis kultūros paveldo objektas, kuriam nereikia rengti specialiojo plano. Pagal Nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos specialiojo teritorijų planavimo dokumentų rengimo taisyklės, specialusis planas rengiamas, jeigu kompleksinis kultūros paveldo objektas sudarytas iš penkių ar daugiau kompleksinių dalių, toks objektas užima 2 ha ar didesnę plotą, objekto teritorijoje yra du arba daugiau pastatų, kurie priklauso ne vienam valdytojui, arba jame planuojama statyti naujus statinius.

aspektais (p/Į. Skeates, 2004, p. 89–107; Carman, 2009, p. 45–61). Be to, turėtų būti žengta dar toliau – archeologinio paveldo vertinimas susietas su tinkamiausio apsaugos būdo pasirinkimu.

2. REIKALAVIMŲ, SUSIJUSIŲ SU ARCHEOLOGINIO PAVELDO APSAUGA, ĮTEISINIMAS

Vienas iš Kultūros paveldosaugos sistemos pertvarkymo koncepcijoje suformuluotų sistemos pertvarkos uždavinių – integruoti apskaitos procedūras su apsaugos politika. Tam būtina žinoti, kokia apimtimi saugome archeologinį paveldą Lietuvoje.

Jeigu sudėtume visus Lietuvos archeologinio paveldo objektus į vieną vietą, gautume gana nedidelį žemės lopinėlį, kuris užimtų apie 73 km² plotą ir tai sudarytų tik apie 0,1 proc. šalies teritorijos. Tipinis archeologinio paveldo objektas taip pat pasižymėtų gana nedideliu plotu, nes jo vidutinis plotas neviršytų 4 ha, nors turime ir gana didelių archeologinio paveldo objektų (pvz., Šventosios senovės gyvenvietė, Vilniaus senojo miesto vieta, Kernavės archeologinė vietovė ir kt.). Dažnai jie yra miestuose ar vaizdingų kraštovaizdžių teritorijose, kuriose nuolat kyla interesų konfliktai.

2010 m. Nekilnojamojo turto registro duomenimis, į archeologinio paveldo objektų teritorijas patenka apie 10 tūkst. žemės sklypų, apie 8 tūkst. pastatų. Vadinas, turime gana didelę asmenų grupę, kurią sudaro ne mažiau kaip 10 tūkst. archeologinio paveldo objektų valdytojų. Be to, reikėtų prisiminti, kad archeologinio paveldo objektams buvo ir yra nustatomos apsaugos zonos, į kurias pakliūtų dar apie 30 tūkst. žemės sklypų ir apie 11 tūkst. pastatų. Taigi teoriškai prie 10 tūkst. tikslinės grupės galime pridėti dar apie 30 tūkst. asmenų, kurių apsisprendimą kasdienėje veikloje gali lemti archeologinio paveldo apsaugos reikalavimai. Archeologinio paveldo objektams nustatytos apsaugos zonos (jų nenustatyta tik trečdaliui) užimtų tokį plotą, kuris prilygtų Akmenės rajono savivaldybės teritorijai (apie 1 tūkst. km²).

Vadinas, daugiau kaip 2 000 archeologinio paveldo objektų vienaip ar kitaip gali daryti tiesioginę įtaką apie 40 tūkst. ūkio vienetų (šeimų, ūmonių ar kitų subjektų) kasdieniam gyvenimui. Taigi archeologinio paveldo administravimas tampa iššūkiu ne tik

paveldosauginiu, bet ir socialiniu aspektu. Taip pat šie skaičiai leidžia mums suvokti, kad, siekiant suderinti įvairius interesus, užkirsti kelią galimiems konfliktams, pažeidimams ir suderinti tarpusavyje poreikį saugoti ir poreikį keistis, labai svarbios tampa šios paveldosaugos priemonės: 1) kuo ankstyvesnis valdytojų ir kitų asmenų informavimas apie žemės plotui taikomus archeologinio paveldo apsaugos apribojimus; 2) kuo ankstyvesnis ir konkretesnis sąlygų, kuriomis galima vykdyti tam tikrą veiklą archeologinio paveldo objekto teritorijoje ir apsaugos zonoje, nustatymas; 3) atveju, kada turi būti atlikti archeologinių tyrimų ar paveldotvarkos veiksmai archeologinio paveldo objekte slypinčios informacijos integralumui ir išsaugojimui užtikrinti, apibrėžimas.

Palyginus 1995–2005 m. paveldosaugos sistemą su įsigaliojusia nuo 2005 m., šios trys paveldosaugos priemonės buvo reformuojamos iš esmės. Didžiausi pokyčiai įvyko archeologinio paveldo apsaugos reikalavimų įteisinimo, apsaugos zonų nustatymo bei archeologinių tyrimų privalomumo atvejų apibrėžimo srityse.

Nuo 1995 iki 2005 m. Nekilnojamųjų kultūros vertybių apsaugos įstatyme buvo nustatyta, kad kultūros paveldo objekto priežiūros, tvarkymo ir naudojimo sąlygos nustatomos apsaugos reglamente, kuris įteikiamas valdytojui. Vis dėlto iki 2005 m. ši gana paprasta apsaugos reikalavimų nustatymo ir įteisinimo schema neveikė, nes, 1997–1998 m. įvykdžius jau minėtą „paspartintą“ apskaitą be dokumentacijos, tapo nebeįmanoma įteikti valdytojams apsaugos reglamentus, kuriuose turėjo būti pateikiami ir pagrindiniai apskaitos duomenys (pvz., nurodomos teritorijos ribos). Taigi kol apskaitos grandys bandė panaikinti atsiradusią spragą, tol apsaugos subjektai negalėjo *de jure* nustatyti ir įteisinti apsaugos reikalavimų, keliamų archeologinio paveldo objektams. Susidariusią situaciją pabandyta taisyti įvairiomis administracinėmis priemonėmis. 2002 m. Vyriausybė patvirtino tipinius apsaugos reglamentus kiekvienai kultūros paveldo rūšiai, tarp jų ir archeologinėms vietoms. Nuo 1998 m. per kaimo vietovių žemės reformos žemėtvarkos projektus apskričių viršininkai pagal šių projektų sprendinius formuojamiems žemės sklypams nustatydavo vadinamąjį Specialiųjų žemės ir miško naudojimo sąlygų XIX skyrių (Dėl specialiųjų žemės ir miško naudojimo sąlygų patvirtinimo, 1992), kuriame buvo išdėstytos trumpos veiklos nekilnojamosios kultūros

vertybės teritorijoje ir apsaugos zonoje sąlygos. Reikalavimai atlikti archeologinius tyrimus buvo nustatomi planavimo / projektavimo sąlygose ar derinant teritorijų planavimo dokumentus arba statinių projektus. Deja, šios priemonės nebuvo sisteminės. Pavyzdžiui, palyginus 2010 m. Nekilnojamojo turto ir KVR duomenis, matyti, kad archeologinio paveldo objektų atveju pirmiau minėtas XIX skyrius buvo nustatytas tik 6 tūkst. iš 10 tūkst. žemės sklypų, kurie pateko į archeologinio paveldo objektų teritorijas, be to, pasitaikydavo atveju, kai ne visiems žemės sklypams tame pačiame archeologinio paveldo objekte Specialiųjų sąlygų XIX skyrius buvo nustatytas. Susidarė kritiška situacija, kai dalis kultūros paveldo objektų savininkų tiesiog nežinojo, kad jie valdo archeologinio paveldo objektus, o žalojančios paveldą ūkinės veiklos metu netikėtai „atsiradę“ archeologinio ar kito paveldo apsaugos apribojimai būdavo traktuojami kaip valstybės padiktuota nemaloni staigmena

Visa tai vertė sukurti sistemą, kad informacija apie taikomus paveldosaugos reikalavimus patektų į žemės sklypų ir kitų nekilnojamųjų daiktų dokumentaciją. NKPAĮ buvo suformuota nuostata, jog Kultūros paveldo departamentas turi teikti Nekilnojamojo turto registru duomenis, kokiems nekilnojamiesiems daiktams turi būti pažymėti juridiniai faktai, susiję su kultūros paveldo apsauga. Taigi per visą Lietuvos Nepriklausomybės laikotarpį pirmąkart buvo pabandyta iš esmės išspręsti valdytojo informavimo apie jo valdomą paveldą problemą, o tai faktiškai ir yra pirmasis paveldosaugos reikalavimų įteisinimo etapas. Pasirinkta procedūra nėra tobula – juridiniai faktai atsiranda tik nekilnojamojo daikto išrašė, kurio žmonėms paprastai prireikia tik atliekant operacijas, susijusias su nekilnojamuoju turtu, bet tokio išrašo nereikia, pavyzdžiui, norint suarti ganyklą, kurioje yra archeologinio paveldo objektas, todėl faktas apie turimą archeologinį paveldą valdytoją ne visada pasiekia laiku.

Įsigaliojus NKPAĮ, taip pat buvo pakeista apsaugos reikalavimų nustatymo, įteisinimo ir keitimo sistema. Siekiant diferencijuoti administracinį krūvį, saugojimo procesas buvo suskaidytas į du etapus: pradinę apsaugą ir skelbimą saugomu. Tai reiškia, kad archeologinio paveldo objekto įrašymas į Kultūros vertybių registrą dar nesukuria jokių konkretnių apsaugos įpareigojimų nei valdytojui, nei valstybei. Tiesiog valdytojas, prieš atlikdamas darbus, apie juos turi raštiškai

informuoti. Jeigu būtų nustatoma, kad tokie darbai kelia grėsmę KVR įregistruotam objektui, pradėtų veikti apsaugos reikalavimų įteisinimo ir nustatymo sistema. Siekiant apsaugos įteisinimo proceso skaidrumo ir aiškumo, apsaugos reikalavimų įteisinimo priemonė buvo pasirinktos teritorijų planavimo procedūros, t. y. paveldo apsaugos teritorijų planavimo dokumentai. Vadinasi, iškilus grėsmei ir „įsijungus“ apsaugos reikalavimų nustatymo procedūrai, turėjo būti parengiamas specialusis planas, kuriame sukonkretinamos archeologinio paveldo objekto teritorijos ribos, jeigu reikia – jam nustatoma apsaugos zona, išdėstomi konkretūs paveldosaugos reikalavimai žemės, statybos ir kitiems darbams, o pats objektas paskelbiamas valstybės ar savivaldybės saugomu.

Deja, nebuvo atsižvelgta į tai, kad kasdienėje veikloje realių grėsmių daugeliui paveldo objektų išskyla nuolat, o numatyta apsaugos reikalavimų įteisinimo procedūra reikalauja daug finansinių ir laiko sąnaudų. Pavyzdžiui, nuo 2006 iki 2014 m. iš 800 registrinių archeologinių paveldo objektų, kuriems pagal NKPAĮ logiką apsauga „įsijungia“ tik pavojaus metu, specialiojo planavimo dokumentai buvo parengti tik valstybės nesaugomiems 8 archeologinio paveldo objektams ir tai buvusiems viename mikroregione (prie melioruotos Žalėsos pelkės, Verbiškių k., Vilniaus r. sav.). Tai valstybei kainavo apie 0,5 mln. Lt ir užtruko 4 metus, 8 mėnesius ir 6 dienas, o maksimalus terminas apsaugos reikalavimams įteisinti pagal įstatymo nuostatas tėra 8 mėnesiai¹⁶. Tokia teisinė situacija iš principo negalėjo užtikrinti operatyvaus apsaugos priemonių taikymo ir jau iš pat pradžių vertė ieškoti kitų būdų, kaip būtų galima išvengti ilgų ir brangiai kainuojančių apsaugos reikalavimų įteisinimo procedūrų. Taigi daugelis archeologinio paveldo objektų, kurie buvo įregistruoti Nekilnojamųjų kultūros vertybių registro Archeologinių vietų sąrašė, 2005 m. buvo be jokios atrankos paskelbti valstybės saugomais (Dėl

nekilnojamųjų kultūros vertybių pripažinimo saugomomis, 2005). Kaip minėta, 2013 m. iš esmės vėl grįžta prie 1995–2005 m. buvusios tvarkos: pavieniams ir nesudėtingiems kompleksiniams kultūros paveldo objektams paveldosaugos reikalavimai nustatomi, įteisinami ir keičiami tipiniais ar individualiais apsaugos reglamentais, o kultūros paveldo vietovėms, kaip ypač sudėtingoms nekilnojamosioms kultūros vertybėms, – tvarkymo planais, t. y. specialiojo teritorijų planavimo dokumentais.

Svarbus pokytis susijęs su archeologinio paveldo apsaugos reikalavimų įteisinimu yra ir konkrečių apsaugos reikalavimų tiesioginis nustatymas įstatymo tekste. Matyt, atsižvelgiant į 2001 m. paveldosaugos sistemos reformos koncepcijos nuostatas, tai buvo padaryta siekiant išvengti valdininkų savivalės interpretuojant teisės aktus. Visa kultūros paveldo apsauga buvo suklasifikuota į tris apsaugos tikslus – saugoma: 1) moksliniam pažinimui, 2) viešajam pažinimui ir naudojimui, 3) viešosios pagarbos tikslais. Kiekvienam šiam tikslui paveldosaugos reikalavimai buvo įtvirtinti įstatymu. Kai kurie įstatymo reikalavimai formuluojami smulkmeniškai (pvz., statinių atveju – pastogėse neįrengti naujų mansardų), o kai kurių tiesiog pritrūko, pavyzdžiui, Kultūros paveldo departamento sutikimo formuojant žemės sklypus reikia tik tuo atveju, jeigu objektas saugomas viešajam pažinimui, tačiau jo nereikia, kai tokie patys veiksmai atliekami moksliniam pažinimui ar viešajai pagarbai saugomame objekte.

Svarbus aspektas, susijęs su apsaugos reikalavimų praktiniu taikymu, yra tai, kad po 2005 m. pagrindiniu priežiūros ir paveldotvarkos veikėju tampa kultūros paveldo objekto valdytojas: jis privalo prižiūrėti objektą, savo lėšomis atlikti tvarkybos darbus, tik jam kreipiantis skiriama valstybės parama ir pan. Tai, palyginti su 1995 m. įstatymo nuostatomis, leido pareikalausti ne tik didesnės teisinės atsakomybės iš kultūros paveldo objekto valdytojo, bet ir jį patį pastūmėti rodyti iniciatyvą. Tačiau tokia NKPAĮ nuostata netiesiogiai atsisuko prieš archeologinį paveldą. Tokio keisto reiškinių ištakos susijusios su 1997–1998 m. priimtais sprendimais neprivatizuoti archeologinio paveldo objektų. Nors į archeologinio paveldo objektų teritorijas patenka labai daug žemės sklypų, bet, palyginę jų užimamą plotą su visu archeologinio paveldo objektų plotu, galime matyti, kad iš 7,3 tūkst. ha ploto tik

¹⁶ Taip pat parengti keturių valstybės saugomų archeologinio paveldo objektų specialieji planai: Berčiūnų pilkapyno (5409, A260P, Panevėžio m. sav., pradėtas 2006, patvirtintas 2009 m.); Pakalniškių piliakalnio su priešpiliu (A336K, Kauno r. sav.) (pradėtas 2006, patvirtintas 2010 m.); Bubių piliakalnio su gyvenvietė (3286, A657KP, Šiaulių r. sav., pradėtas 2009, patvirtintas 2014 m.); Kupiškio, Aukštupėnų piliakalnio su gyvenvietė (23819, A525KP, Kupiškio r. sav., pradėtas 2010, patvirtintas 2014 m.).

apie 3 tūkst. ha yra išdalyta žemės sklypais. Vadinasi, apie 60 proc. archeologinio paveldo objektų (ploto prasme) yra laisvojoje valstybinėje žemėje, o tai reiškia, jog formaliai didžiausias archeologinio paveldo objektų valdytojas yra Nacionalinė žemės tarnyba, kuriai teisės aktuose nėra nustatyta tokia funkcija, kaip jos valdymo žinioje esančio archeologinio ir kito kultūros paveldo priežiūra ar tvarkyba. Todėl iš esmės laisvojoje valstybinėje žemėje esantys archeologinio paveldo objektai lieka be priežiūros, nors *de jure* turi ir savininką (Lietuvos Respubliką), ir valdytoją (Nacionalinė žemės tarnyba, miškų urėdijos). Iki 2005 m. šiai praktinei problemai spręsti buvo pasitelkiama buvusio Nekilnojamųjų kultūros vertybių apsaugos įstatymo nuostata, kad iš savivaldybių biudžeto finansuojami ūkiškai nenaudojamų nekilnojamųjų kultūros vertybių priežiūros, avarijos grėsmės, remonto, tyrimo, konservavimo, restauravimo ir kiti darbai. Taigi savivaldybėms parodžius iniciatyvą tvarkyti tokį „bešeimininkį“ archeologinio paveldo objektą (dažniausiai piliakalnį), prie bendro finansavimo prisidėdavo ir tuometinis Kultūros vertybių apsaugos departamentas. Šiandien Nacionalinė žemės tarnyba tik raštiškai nurodo neprieštaraujanti, kad laisvojoje valstybinėje žemėje esantis archeologinio paveldo objektas būtų prižiūrimas ar tvarkomas. Taigi ateityje turi būti išspręstas klausimas, kas ir kaip turi pasirūpinti laisvojoje valstybinėje žemėje esančiais archeologinio paveldo objektais.

Taip pat keitėsi apsaugos zonų nustatymo tvarka. Iki 2005 m. apsaugos zonos buvo nustatomos dvejojai. Pirmuoju atveju aplink kiekvieną nekilnojamąjį kultūros vertybę automatiškai buvo nustatomos laikinosios apsaugos nuo fizinio poveikio ar (ir) vizualios apsaugos zonos (pastaroji galėjo siekti iki 500 m pločio). Antruoju atveju buvo nustatomos individualios apsaugos zonos, kurios buvo būtinos, norint kultūros paveldo objektą paskelbti kultūros paminklu. Iki šiol iš viso yra nustatyta apie 4 tūkst. individualių apsaugos zonų, iš kurių 1,5 tūkst. yra susijusios su archeologinio paveldo objektais. Didžiausia apsaugos zona nustatyta Kretuono-Vajuonio-Žeimenio apyžėryje esantiems archeologinio paveldo objektams (apie 8,8 km ilgio ir apie 3,6 km pločio).

Individualių apsaugos zonų nustatymas 1995–2005 m. buvo susijęs su apskaitos procedūromis, todėl apsaugos zonos buvo nustatomos jau tuometinėje

apskaitos dokumentacijoje (kultūros vertybių dosjė). Nuo 2005 m. į Kultūros vertybių registrą įregistruotiems kultūros paveldo objektams apsaugos zonos apskaitos dokumentais (vertinimo tarybos aktais) nebėra nustatomos. Apsaugos zonas tebuvo galima nustatyti (taip pat ir keisti) tik grėsmės atveju ir tik rengiant minėtus specialiuosius nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos planus. Tokia situacija vertė ieškoti operatyvesnių būdų kovoti su už kelių metrų nuo kultūros paveldo objekto teritorijos planuojamomis statybomis ar kitomis veiklomis. 2013 m., įsigaliojus NKPAĮ ir Kultūros paveldo objektų ir vietovių apsaugos zonų nustatymo taisyklių pakeitimams (Dėl kultūros paveldo objektų ir vietovių apsaugos zonų nustatymo taisyklių patvirtinimo, 2013), apsaugos zonų nustatymas kultūros paveldo objektams numatytas nebe specialiuose planuose, bet Kultūros paveldo departamento arba savivaldybės rengiamuose ir išduodamuose individualiuose apsaugos reglamentuose. Tai iš esmės turėtų paspartinti apsaugos zonų nustatymą archeologinio paveldo objektams, ypač turintiems kraštovaizdinę vertę (pvz., piliakalniams). Vis dėlto kai kurie paveldosaugos specialistai manytų, jog apsaugos zonų, jeigu jos būtinos, nustatymas turėtų būti grąžintas į apskaitos dokumentacijos rengimo etapą, t. y. į vertinimo tarybos aktą, nes minėtame akte jau šiandien vertinimo tarybos kultūros paveldo vietovėms gali nustatyti apžvalgos taškus, panoramas, siluetus ir perspektyvas. Be to, reiktų paminėti, kad, įsigaliojus minėtiems apsaugos zonų nustatymo taisyklių pakeitimams, saugomiems objektams grąžintos ir laikinosios apsaugos zonos, jeigu jie dar neturi nustatytų individualių apsaugos zonų. Laikinių apsaugos zonų dydžiai nustatyti Specialiosiose žemės ir miško naudojimo sąlygose. Taigi iš esmės vėl grįžta prie 1995–2005 m. buvusios sistemos.

Kalbant apie archeologinio paveldo apsaugos zonas, būtina pabrėžti, kad per dešimtmetį pasikeitė vizualios apsaugos zonos samprata. Iki 2005 m. vizualios apsaugos zonoje buvo draudžiama veikla, kuri gali pakenkti kultūros paveldo objekto kraštovaizdžiui ir jo optimaliam apžvelgimui, o po 2005 m. vizualios apsaugos zonoje ribojama tik tokia veikla, kuri trukdo apžvelgti kultūros paveldo objektą. Taigi archeologinio paveldo atveju vizualios apsaugos zonos taikymas susiaurėjo, nebeliko ir galimybių tokias zonas nustatyti archeologinio paveldo objektams, esantiems

miškuose ar tankiai urbanizuotose teritorijose, o svarbiausia – joje nebeliko archeologinio kraštovaizdžio apsaugos priemonės, nukreiptos ne į pavienių paveldo elementų atranką bei apsaugą, bet į istorinę aplinką kaip integralų kultūrinį kraštovaizdį, kuris saugomas užtikrinant tolygią, subalansuotą raidą. Ši idėja šiaandien turėtų tapti pamatiniu paveldo apsaugos principu (Fairclough, 2002, p. 25–37, kt.; Europos kraštovaizdžio konvencija, 2000).

3. ARCHEOLOGINIAI TYRIMAI IR JŲ REGLAMENTAVIMAS

2001 m. Kultūros paveldosaugos sistemos pertvarkymo koncepcijos „užribyje“ liko svarbi tyrimų paveldosaugoje problema. Nors Valetos konvencija įtvirtina, kad archeologiniai tyrimai – kraštutinė paveldosaugos „dokumentuojant“ priemonė, šiaandien pagrindiniu archeologinės paveldosaugos būdu laikome ardomuosius archeologinio paveldo tyrimus (1992 metų pataisyta Europos archeologijos paveldo apsaugos konvencija, 1992). Įstatymas numato, kad archeologinio paveldo objektui gali būti suteiktas rezervinis saugojimo režimas, reiškiantis, kad jį yra tikslinga išsaugoti ateities tyrimams panaudojant didesnes mokslo galimybes. Tokiuose objektuose draudžiama mokslinius duomenis galinti sunaikinti veikla – ardomieji tyrimai, tvarkybos darbai, ūkinė veikla. 2005 m. kultūros ministro įsakymu 76 archeologinio paveldo objektams (daugiausia pavieniams pilkapiams) yra suteiktas rezervinis saugojimo režimas, tačiau per dešimtmetį šis sąrašas nebuvo nei pildomas, nei koreguojamas (Dėl saugomų kultūros paveldo objektų, kuriems taikomas rezervinis režimas, sąrašo patvirtinimo, 2005). Taigi netyrinėto archeologinio paveldo išsaugojimo ateities kartoms klausimo kol kas nėra paveldosaugos sistemos „darbotvarkėje“. Archeologinio paveldo tyrimai vykdomi tiek dėl ekonominių priežasčių, siekiant pasirinktame plėtros plote „saugoti archeologinį paveldą dokumentuojant“ (kitais tariant, plotą „išvalyti“ pasitelkus aprobuotus archeologinių tyrimų metodus ir technologijas), tiek siekiant gauti žinių apie praeitį bei veikiant asociatyvinėms ir simbolinėms vertyboms (pvz., Vilniaus Žemutinės pilies Valdovų rūmų, Dubingių piliavietės archeologiniai tyrimai). Reikėtų pažymėti, kad nei archeologinio paveldo objekto įrašymo į Kultūros vertybių registrą faktas, nei jo reikšmingumo

lygmuo, nei statusas (kultūros paminklas, valstybės saugomas objektas ar valstybinės reikšmės objektas) iš esmės nedaro įtakos sprendimui, ar juose galimi ardomieji tyrimai, jeigu taip – tai kokia apimtimi, ar vis dėlto prioritetas teiktinas ateities moksliniams tyrimams. Pastaruoju metu archeologų bendruomenėje kyla diskusija, kad unikaliausios archeologinio paveldo objekto dalys vis dėlto turi būti išsaugotos, nes joms tirti šiaandien nesame pasiruošę nei technine, nei žinių prasme. Pavyzdžiui, 2013 m. Mokslinė archeologijos komisija protokoliniu sprendimu nubrėžė gaires, kokios Šventosios senovės gyvenvietės dalys neturėtų būti tiriamos planuojamos ūkinės veiklos tikslais.

Taigi galima teigti, kad, šiaandien Lietuvoje archeologiniam paveldui susidūrus su plėtros projektais, objekto vertingoji savybė, t. y. kultūrinis sluoksniu, faktiškai yra „išsaugomas“ tik vienu būdu – dokumentuojant¹⁷. Kadangi fundamentiniai moksliniai tyrimai sudaro nedidelę visų archeologinių ardomųjų tyrimų dalį, pagrindiniai archeologinio mokslo šaltiniai yra ir mokslinė informacija gaunama archeologinio paveldo objektus tiriant plėtros projektų determinuotose vietose. Už šiuos tyrimus moka plėtros projektų vykdytojai. Pažymėtina, kad finansavimo šaltinis nėra „kokybiškos“ ar „nekokybiškos“ archeologijos priežastis (Thomas, 2007, p. 33–42). Lietuvoje kontraktinės archeologijos būdu buvo tyrinėti svarbūs objektai Lietuvos prostorei ir istorijai pažinti: Marvelės kapinynas Kaune, senkapis Bokšto g. 6 Vilniuje ir kt. Tačiau negalima nepasakyti, kad ardomųjų archeologinių tyrimų užsakovas finansine, o ypač laiko sąnaudų prasme yra suinteresuotas tik tuo tyrimų „minimumu“, kurio reikalauja teisės aktai.

Taigi archeologinio paveldo ardomieji tyrimai per pastarąjį dešimtmetį iš esmės yra tapę vieninteliu archeologinio paveldo apsaugos būdu („apsauga dokumentuojant“). Kontraktinės archeologijos principu veikiančioje sistemoje daug dėmesio skiriama tyrimų priežiūros procedūrų ir metodikos reglamentavimui, t. y. archeologinių tyrimų kokybei (Kristiansen, 2009, p. 641–647). Ne išimtis ir Lietuva. 1995 m. pagal tuometinį Nekilnojamųjų kultūros vertybių apsaugos įstatymą archeologinių tyrimų priežiūros funkcijos iš Lietuvos istorijos instituto (valstybinė mokslinių

¹⁷ 2005 m. buvo išduoti 252 leidimai vykdyti archeologinius tyrimus, 2014 m. – 476.

tyrimų institucija) buvo perduotos tuometiniam Kultūros vertybių apsaugos departamentui (viešojo administravimo subjektas, atsakingas už kultūros paveldo apsaugą). Šis perėjimas užtruko net dvejus metus, kol 1997-aisiais iš esmės buvo suformuluota šiandienė archeologinių tyrimų priežiūros struktūra: leidimus atlikti archeologinius tyrimus išduoda Kultūros paveldo departamentas, archeologinių tyrimų projektus ir ataskaitas aprobuoja prie jo sudaryta patariamoji institucija – Mokslinė archeologijos komisija, kurios nariai yra Lietuvos archeologijos draugijos pasiūlyti mokslininkai. Šioje struktūroje iš sovietinio laikotarpio buvo paveldėta nuostata, kad leidimai atlikti archeologinius tyrimus išduodami tik vienam tyrimų sezonui, tik vienai konkrečiai vietai ir tik vienam konkrečiam fiziniam asmeniui (su išimtimis), o kitą tyrimų sezoną asmuo gali gauti leidimus vykdyti archeologinius tyrimus, jeigu jis yra atsiskaitęs už jau anksčiau gautus leidimus, t. y. pateikė archeologinių tyrimų ataskaitas ir straipsnius ar trumpą mokslinę informaciją periodiniam leidiniui „Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje“. Taigi galima konstatuoti, kad Lietuvoje vienoje iš pirmųjų Europos šalių buvo įdiegta sistema, kurioje valstybė kontroliuoja privačių subjektų vykdomus kontraktinės archeologijos tyrimus – kokybės valdymo funkcijas pavesta atlikti Kultūros paveldo departamentui per Mokslinę archeologijos komisiją. Tokia priežiūros struktūra su minimaliais pakitimais galioja iki šiol.

Vis dėlto, įgyvendinant NKPAĮ nuostatas, per pastaruosius dešimt metų archeologinių tyrimų, kaip ardomųjų, reglamentavime įvyko esminių pokyčių, kurie susiję su reikalavimų archeologiniams tyrimams įteisinimu. Iki 2005 m. buvę teisės aktai numatė archeologinių tyrimų licencijavimo ir atsiskaitymo už juos procedūrą (leidimui gauti dokumentų sudėtį, leidimo formą, atsiskaitymo tvarką ir pan.), tačiau nenustatė, kokie keliami konkretūs reikalavimai ardomiesiems archeologiniams tyrimams, kokie lauko tyrimų reikalavimai taikomi vertinant archeologinių tyrimų projektą. 2001 m. leidimų atlikti archeologinius tyrimus išdavimo tvarkoje apsiribota bendra nuostata, kad archeologinių tyrimų projektai rengiami, archeologiniai tyrimai vykdomi ir archeologinių tyrimų ataskaitos paruošiamos pagal „Archeologinių tyrimų bendruosius reikalavimus“, kurie buvo publikuoti leidinyje „Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1992

ir 1993 metais“ (Archeologinių tyrinėjimų bendrieji reikalavimai, 1994). Tačiau šie reikalavimai neturėjo teisinės galios, nes buvo priimti tik Lietuvos istorijos instituto Mokslinės tarybos. Vis dėlto archeologinės bendruomenės specifika, teisinis neapibrėžtumas ir poreikis laiku atlikti archeologinius tyrimus iš esmės neleido kilti teisiniams ginčams dėl bendrųjų reikalavimų taikymo, o ir patys tyrėjai nebuvo linkę nuo šių reikalavimų nukrypti. 1996 m. leidinyje „Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1994 ir 1995 metais“ buvo publikuoti nauji, taip pat Lietuvos istorijos instituto Tarybos patvirtinti, archeologinių tyrimų bendrieji reikalavimai, tačiau iki pat 2011 m. daugelis tyrėjų iš esmės vadovavosi 1994 m. redakcija (Atsiskaitymo už išduotus leidimus atlikti archeologinius tyrimus bendrieji reikalavimai, 1996).

2005 m. įsigaliojus NKPAĮ, situacija radikaliai pasikeitė, nes kartu su konservavimo, restauravimo ir kitais paveldo objektų tvarkymo darbais archeologiniai taikomieji tyrimai buvo priskirti prie tvarkybos darbų. Kadangi bet kokie tvarkybos darbai turi būti vykdomi pagal specializuotus norminius teisės aktus, vadinamuosius paveldo tvarkybos reglamentus, minėtame įstatyme buvo suformuluota nedviprasmiška nuostata, kad ardomieji archeologiniai tyrimai vykdomi paveldo tvarkybos reglamento nustatyta tvarka, o už juos atsiskaitoma kultūros ministro nustatyta tvarka. Tapo akivaizdu, kad Lietuvos istorijos instituto Tarybos patvirtinti „Archeologinių tyrimų bendrieji reikalavimai“ nebėra tas dokumentas, kuriuo vadovaujantis galima vertinti pateikiamus archeologinių tyrimų projektus, išduoti leidimus vykdyti archeologinius tyrimus, vertinti ir priimti archeologinių tyrimų ataskaitas. Be to, teisine prasme 2001 m. leidimų atlikti archeologinius tyrimus išdavimo tvarka nebėra ta priemonė, pagal kurią būtų galima pareikalauti atsakomybės iš tyrėjo. Taip pat reikėtų pažymėti, kad pasikeitė ir archeologinių tyrimų reglamentavimo lygmuo: vietoj Kultūros paveldo departamento kultūros ministras tapo viešojo administravimo subjektu, atsakingu už reikalavimų archeologiniams tyrimams nustatymą. Paveldo tvarkybos reglamentas, skirtas archeologiniams tyrimams, su pertraukomis buvo rengiamas šešerius metus¹⁸ ir 2011 m. buvo patvirtintas kultūros ministro kaip

¹⁸ Dalyvavo Z. Baubonis, dr. D. Brazaitis, R. Kraujalis, A. Vaicekuskas ir dr. G. Zabiela.

paveldo tvarkybos reglamentas PTR 2.13.01:2011 „Archeologinio paveldo tvarkyba“ (toliau – Archeologinio paveldo tvarkybos reglamentas) (Dėl paveldo tvarkybos reglamento PTR 2.13.01:2011 „Archeologinio paveldo tvarkyba“ patvirtinimo, 2011). Taip pirmąkart Lietuvos archeologinio paveldo apsaugos istorijoje reikalavimai, kur ir kaip turi būti vykdomi archeologiniai tyrimai, tapo teisine norma.

Tai vertintina keliais aspektais. Visų pirma, tapo įmanoma iš tyrėjų pareikalauti ne tik profesinės, bet ir teisinės atsakomybės. Antra, visiems tyrėjams, kurių dauguma dirba kontraktinės archeologijos pagrindais, toks reglamentavimas aprobeuojant archeologinių tyrimų projektus ir ataskaitas turėjo užtikrinti teisiškai pagrįstą lygiateisiškumą ir skaidrumą. Kita vertus, diskutuojama, ar „iš prigimties“ moksliniais reikalavimams, kaip turi būti atliekami archeologiniai tyrimai ir kokia informacija turi būti pateikiama archeologinių tyrimų ataskaitose virtus tipine teisine norma, nėra prarandamas archeologinio objekto individualumas? Ar paveldosaugos kriterijų objektyvizacija nesukūrė situacijos, kai visus archeologinio paveldo objektus vertiname pagal „tipinį“ mokslinės informacijos kriterijų ir tiriamo pagal „tipinę“ metodiką, kuri paprastai duoda ir „tipinius“ tyrimų rezultatus? Sudėtinguose plėtros projektų parengimo, derinimo ir finansavimo procesuose, kuriuose galioja „mažiausios kainos“ principas, taip pat „tipiniame“ ardomųjų archeologinių tyrimų metodikos bei proceso reglamentavime „įstrigusiems“ tyrėjams yra ne tiek daug galimybių orientuoti tyrimus mokslinių problemų sprendimo linkme. Pavyzdžiui, Mokslinei archeologijos komisijai 2013 m. patvirtinus archeologo G. Piličiausko parengtas rekomendacijas dėl žvalgomųjų archeologinių tyrimų Šventosios senovės gyvenvietėje, kurios turėtų užtikrinti maksimalų informacijos surinkimą šiame unikaliame akmens ir žalvario amžiaus archeologinio paveldo objekte, kilo diskusijų, ar tokios rekomendacijos formaliai gali nustatyti kitokį reglamentavimą, negu jį apibrėžia Archeologinio paveldo tvarkybos reglamentas?

Kitas gana svarbus pokytis, kuris susijęs su minėtu reglamentu, yra minimalių žvalgomųjų archeologinių tyrimų apimčių įteisinimas. Iki tol galiojo nerašyta taisyklė, kad viename planuojamos teritorijos hektare žvalgomaisiais tyrimais turi būti ištiriamas ne mažesnis kaip 10 m² plotas. Be to, tiriant neaiškius archeologinio paveldo objektus, minimali žvalgomųjų

archeologinių tyrimų apimtis tiriamame objekte turėjo būti ne mažesnė kaip 60 m², o aptikus archeologinių sluoksnių ar kapus, toks plotas galėjo būti perpus mažesnis, apie 30 m². Nepaisant įteisintų standartizuotų minimalių žvalgomųjų tyrimų apimčių trūkumų, Archeologinio paveldo tvarkybos reglamente nustatytos procentinės dalys nuo planuojamos (tyrinėjamos) teritorijos arba intervalai tarp tiriamų vietų tiesiniuose statybos objektuose tapo svarbia teisine norma kontraktinės archeologijos pagrindais dirbantiems archeologams, nes iš esmės reglamentavo konkurencijos sąlygas.

Vienas iš vėliausiai Nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatymo nulemtų pokyčių – reglamentavimas, kas gali atlikti archeologinius tyrimus. Nuo 2005 m. NKPAĮ nurodė, kad nekilnojamojo kultūros paveldo ardomaisiais tyrimais (ir archeologiniais tyrimais) gali užsiimti atitinkamos srities mokslininkai arba kultūros ministro nustatyta tvarka atestuoti tyrėjai. Iki 2013 m. iš esmės šios įstatymo nuostatos nesilaikyta, ir archeologinius tyrimus galėjo vykdyti asmenys, kurie buvo atsiskaitę už anksčiau atliktus tyrimus. Tik pirmąkart prašant leidimo atlikti archeologinius tyrimus reikėjo pateikti archeologijos ar istorijos mokslo krypties diplomo kopiją su dviejų mokslininkų, vykdančių tyrimus archeologijos srityje, rekomendacijomis. Nuo 2013 m. įsigaliojus leidimų atlikti archeologinius tyrimus tvarkai asmenys, norintys vykdyti archeologinius tyrimus, turi būti atestuoti kultūros ministro nustatyta tvarka (Dėl leidimų atlikti archeologinius tyrimus išdavimo tvarkos aprašo ir leidimo atlikti archeologinius tyrimus formos patvirtinimo, 2013). Norint gauti atestatą iš esmės keliami minimalūs reikalavimai – atitinkamas išsilavinimas, o jo neturint – 10 metų patirtis, vykdant archeologinius tyrimus. Atestatai yra trijų kategorijų¹⁹. Pirmosios kategorijos atestatai suteikia tyrėjui teisę vykdyti archeologinius tyrimus tik objektuose, kurie patys nėra kultūros paveldo objektai, bet jie yra tokių objektų teritorijose ar apsaugos zonose. Turėdamas antrosios kategorijos atestatą, tyrėjas gali vykdyti archeologinius tyrimus visuose kultūros paveldo objektuose, išskyrus kultūros paminklus. Trečioji kvalifikacinė kategorija suteikia teisę vykdyti archeologinius tyrimus visuose kultūros

¹⁹ Yra ir ketvirtoji – eksperto – kategorija, tačiau ji nesujusi su ardomųjų archeologinių tyrimų vykdymu.

paveldo objektuose, nepaisant jų reikšmingumo lygmenų, amžiaus ir rūšies. Nors vienas iš paveldosaugos sistemos reformų uždavinių buvo diferencijuoti atestavimą, vis dėlto sistema liko iš esmės nepakitusi nuo 1999 m., kai buvo patvirtintos atestavimo taisyklės (Dėl tyrimo, konservavimo ir restauravimo, taip pat valstybės ir savivaldybių nekilnojamojo kultūros vertybių apsaugos institucijose dirbančių specialistų atestavimo tvarkos, 1999; Dėl specialistų, vykdančių nekilnojamojo kultūros paveldo taikomuosius mokslinius ardomuosius tyrimus, rengiančių tvarkomųjų paveldosaugos darbų projektus, atliekančių tvarkomuosius paveldosaugos darbus bei vadovujančių tokiems darbams, atliekančių paveldosaugos (specialiąją) ekspertizę, atestavimo taisyklių ir nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos specialisto atestato formos patvirtinimo, 2005).

Taip pat būtina paminėti pokyčius, susijusius su archeologinio paveldo apsauga *in situ*. Valetos konvencijos nuostata, teigianti, kad, jei galima, archeologinis paveldas turi būti saugomas *in situ*, yra įtvirtinta NKPAĮ, o jos įgyvendinimo procedūra reglamentuojama Archeologinio paveldo tvarkybos reglamente.

Paveldo apsaugos *in situ* principas Lietuvoje pradėtas taikyti anksčiau, nei jis buvo įtvirtintas Valetos konvencijoje (XX a. šeštajame–septintajame dešimtmetyje išsaugoti XIV–XV a. Vilniaus Aukštutinės pilies fragmentai, XIV–XV a. Kauno pilies liekanos, XVI a. Vilniaus miesto sienos fragmentai Bokšto ir Pylimo gatvėse, XIV–XV a. Trakų Pusiasalio pilies liekanos, XVII a. Vilniaus miesto gynybinės sienos Bastėja ir kt.). Radimo vietoje išsaugotą paveldą siekta eksponuoti, o Valetos konvencija akcentuoja *in situ* išsaugoto archeologinio paveldo mokslinių tyrimų ateityje tikslus. Šiandien galimybė eksponuoti archeologinį paveldą visuomenei tebėra reikšmingiausias motyvas saugoti jį radimo vietoje. Apsauga *in situ* dažniausiai taikoma kultūriniame sluoksnyje aptinkamoms konstrukcijoms (statinių liekanoms). Jei tyrimų metu atrastos konstrukcijos turi ribotas eksponavimo galimybes, paprastai tokie elementai yra metodiškai dekonstruojami (suardomi) arba perkeliami į kitas vietas, eksponavimui *ex situ*.

Pagal Archeologinio paveldo tvarkybos reglamentą reikalavimus, tyrimų metu aptiktą statinių liekanas, archeologas privalo pranešti Kultūros paveldo departamentui arba savivaldybei ir klausimas, ar aptiktos

liekanos yra paveldo objekto ar vietovės vertingosios savybės, toliau perduodamas svarstyti nekilnojamojo kultūros paveldo vertinimo tarybai. Nustačius, kad statinių liekanos yra vertingosios kultūrinio sluoksnio savybės, tokias konstrukcijas išsaugoti privaloma radimo vietoje. Tačiau įgyvendinti šį reikalavimą praktiškai nėra lengva. Suderinus projektą ir išdavus statybos darbų leidimą, vykdant darbus aptiktos archeologinio paveldo konstrukcijos tampa problema statytojui, nes sudėtingos projekto keitimo procedūros reikalauja finansinių ir laiko sąnaudų. Iškyla ir teisėtų statytojo lūkesčių klausimas. Archeologai tyrėjai šią nuostatą taip pat sutiko be didesnio entuziazmo, nes, ypač dirbant urbanizuotoje vietovėje, įvairaus pobūdžio ir fizinės būklės statinių liekanų aptinkama daug, o biurokratinė procedūra dėl sprendimų priėmimo vertinimo tarybose nėra greita, tad archeologinių tyrimų procesas, „spaudžiant“ statytojui ir darbų terminams, gali užtrukti. Paveldosaugininkai taip pat turi ribotas galimybes išreikalauti iš statytojo pakeisti suderintą statybos darbų projektą, kad aptiktos liekanos būtų išsaugotos radimo vietoje. Nutarus archeologinio paveldo konstrukcijas eksponuoti, iškyla ekspozicijos įrengimo finansavimo ir tolesnės priežiūros problema²⁰. Taigi sėkmingam paveldo objektų išsaugojimui *in situ* įtaką daro ne vien ekspertų, archeologų ar visuomenės supratimas, ką verta išsaugoti, bet ir sudėtinga, imli laikui ir daug finansinių klausimų kelianti teisinio reguliavimo procedūra. Archeologinio paveldo tyrimų atlikimas kuo ankstesniame plėtros darbų projektavimo etape ir pastangos kuo anksčiau suderinti visų proceso dalyvių interesus galėtų padėti užtikrinti ne tik archeologinio paveldo išsaugojimą *in situ*, bet ir tinkamą jo pristatymą visuomenei (Skeates, 2004, p. 109–124; Jurevičienė, 2012, p. 16–21).

Archeologinio paveldo apsaugos *in situ* atveju ypač išryškėja visuomenės, kuri vis aktyviau reiškia nuomonę archeologinio paveldo apsaugos ir tyrimų klausimais, vaidmuo. Poreikis reglamentuoti archeologinio paveldo apsaugos *in situ* procedūrą kilo visuomenei susirūpinus archeologinių tyrimų metu

²⁰ Pavyzdžiui, Vilniaus senojo miesto vietos su priemiesčiais (unikalus kodas 25504) vertingoji savybė yra saugotinos *in situ* XVII–XVIII a. pramoninės degimo krosnies liekanos A. Juozapavičiaus–Rinktinės gatvių sankryžoje. Tačiau užsėtusios „Maskvos namų“ statybos vietoje paliktos krosnies likimas – neišskus (Kultūros vertybių registras, 2015).

atrastais grindiniais Klaipėdos g. 7a Vilniuje. Buvo iškeltas klausimas, ar archeologas tyrėjas iš principo turėjo teisę išrinkti grindinį (Buboninė archeologija: išgriauta paveldosaugos gynybinė siena, 2011). Aki-vaizdu, kad ateityje įvairių visuomenės grupių noras dalyvauti visuose sprendimų, susijusių su archeologiniu paveldu, priėmimo etapuose tik stiprės. Kultūros paveldo vertės visuomenei pagrindų konvencija (Faro) dar laukia ratifikavimo, tačiau šiame dokumente išdėstyti principai Lietuvos paveldosaugai neabejotinai yra aktualūs (Kultūros paveldo vertės visuomenei pagrindų konvencija, 2005). Pritardami, kad tik tas paveldas, kuris yra svarbus visuomenei, gali būti išsaugotas, artimiausiam dešimtmetyje turime būti pasirengę susidurti su įvairių visuomenės grupių nuomonių bei interesų įvairove. Sugebėti paaiškinti archeologinio paveldo apsaugos tikslą ir prasmę, įvertinti visuomenės interesus archeologinio paveldo atžvilgiu, prognozuoti potencialius konfliktus ir būti pasirengusiems juos spręsti – aktualiausi ateinančio dešimtmečio uždaviniai.

APIBENDRINIMAS

2005 m. Nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatymu įtvirtinta valstybinės paveldosaugos sistemos pertvarka keltus tikslus įgyvendino iš dalies:

- Siekiant panaikinti paveldosaugos sistemos uždarumą ir užtikrinti, kad visi paveldosauginiai apribojimai būtų aiškūs ir iš anksto žinomi, buvo numatyta užbaigti paveldo vertybių apskaitą, nustatyti jų vertingąsias savybes. Tačiau, susikoncentravus į naujo tipo apskaitos dokumentacijos rengimą, valstybinės paveldosaugos lygmeniu stagnavo archeologinio paveldo paieška, inventorinimas ir atskleidimas. Atsižvelgiant į pastarųjų metų vertinimo apimtį, galima prognozuoti, kad dabar KVR registruotiems archeologinio paveldo objektams vertingosios savybės, reikšmingumo lygmenys bus nustatyti ir jų teritorijos apibrėžtos ne anksčiau kaip apie 2021–2025 m., tad prie esminių valstybinės paveldosaugos uždavinių – archeologinio paveldo paieškos, inventorinimo bei atskleidimo – turėtų būti grįžta nelaukiant registruotų objektų duomenų tikslinimo pabaigos. Paveldosaugos procesų perorientavimo nuo „objekto“, kaip formalus įrašo KVR, link mokslinių tyrimų duomenimis

pagrįsto proceso, individualaus archeologinio paveldo objekto vertybių analizės, paveldo objektų gradacijos ir su tuo susietos apsaugos strategijos pasirinkimo – šie paveldosaugos uždaviniai ateityje dar turės būti sprendžiami.

- Keitimasis duomenimis tarp Kultūros vertybių ir Nekilnojamojo turto registrų tapo esminiu pastarojo dešimtmečio pokyčiu paveldo apskaitoje ir apsaugoje, kai pirmą kartą sistemingai imta spręsti paveldo naudotojų sužinojimo apie paveldosauginius apribojimus problema. Svarbus paveldosaugos sistemai keltas tikslas – teikti visuomenei informaciją apie paveldosaugos apribojimus, reikalavimus ir jų prasmę, pasiekti, kad pagrindiniu paveldosaugos proceso dalyviu taptų objekto valdytojas – iš esmės buvo įgyvendintas administraciniu ir techniniu lygmeniu. Tačiau požiūrio į apsaugos procesą perorientavimas nuo objekto link jo valdytojo ir visuomenės apskritai – dar tik ateities perspektyva. Šiandien naujausi archeologinių tyrimų duomenys menkai integruojami į bendrą paveldosaugos procesą: ieškant naujų archeologinio paveldo objektų, vertinant ir graduojant jau žinomus archeologinio paveldo objektus, stengiantis paaiškinti archeologinio paveldo išsaugojimo prasmę bei naudą vietinėms ar idėjinėms bendruomenėms. Ateityje neišvengiamai kils ir archeologinių tyrimų sąnaudų tarp privataus ir viešojo sektoriaus pasidalijimo klausimas tais atvejais, kai iš anksto apie privačioje žemės valdoje esantį archeologinį paveldą nebuvo žinoma ir jos savininkas ar valdytojas neplėtoja komercinių projektų.
- Siekiant paskirstyti administracinę krūvį, yra veikiami keliomis kryptimis. Pagal vertinimo tarybos nustatytą objekto reikšmingumo lygmenį paveldo objektai patenka į Kultūros paveldo departamento arba savivaldybės administravimo sferą. Šis administracinės atsakomybės pasidalijimas ateityje turės būti tobulinamas, o archeologinio paveldo atveju turės būti iš principo apsispręsta, ar šis paveldas gali būti priskiriamas skirtingiems reikšmingumo lygmenims (pvz., vietiniam), ir, jeigu taip, kokie turėtų būti archeologinio paveldo reikšmingumo lygmenų nustatymo kriterijai. Taip pat, saugojimo procesą suskaidžius į etapus (pradinę apsaugą ir skelbimą saugomu), iš pradžių nebuvo įvertinta antrojo etapo specialiojo teritorijų planavimo dokumentų rengimo

kaina ir laiko sąnaudos, todėl 2013 m. iš esmės vėl buvo grįžta prie 1995–2005 m. veikusios sistemos: pavieniams ir nesudėtingiems kompleksiniams kultūros paveldo objektams paveldosaugos reikalavimai nustatomi, įteisinami ir keičiami tipiniais ar individualiais apsaugos reglamentais, o kultūros paveldo vietovėms – specialiojo teritorijų planavimo dokumentais.

- Kadangi archeologinio paveldo ardomieji tyrimai pastarąjį dešimtmetį iš esmės tapo vienintele archeologinio objekto apsaugos forma, vykdoma kontraktinės archeologijos pagrindais, daug dėmesio skirta tyrimų kokybės užtikrinimui, tyrimų priežiūros procedūrų ir metodikos reglamentavimui. 2011 m. patvirtinus paveldo tvarkybos reglamentą PTR 2.13.01:2011 „Archeologinio paveldo tvarkyba“, pirmąkart reikalavimai, kur ir kaip turi būti vykdomi archeologiniai tyrimai, įgavo teisės normos statusą. Minimalių žvalgomųjų archeologinių tyrimų apimčių įteisinimas tapo svarbia teisine norma kontraktinės archeologijos pagrindais dirbantiems archeologams, nes iš esmės reglamentavo konkurencijos sąlygas. Tačiau paveldosaugos kriterijų objektyvizacija modeliuoja „tipinius

archeologinius tyrimus“, tyrėjų bendruomenėje keliančius diskusiją, kiek ir kokios mokslinės informacijos archeologinių tyrimų metu turėtų būti surenkama. Todėl ateityje neišvengiamai teks susitelkti į mokslinių tyrimų strategijų ir teisės aktais reglamentuotų tyrimų metodikų dermės problemą.

- Pokyčius patyrusi apsaugos zonų nustatymo tvarka iš esmės taip pat grįžo prie 1995–2005 m. veikusios sistemos. Tačiau per pastarąjį dešimtmetį pakito vizualios apsaugos zonos samprata – archeologinio paveldo atveju ji susiaurėjo, apribotos galimybės plėtoti archeologinio kraštovaizdžio prieigą, kuri turėtų tapti pamatiniu paveldo apsaugos principu.
- Archeologinio paveldo tvarkybos reglamente buvo numatyta archeologinio paveldo apsaugos *in situ* įgyvendinimo procedūra. Vienas svarbiausių sėkmingo archeologinio paveldo apsaugos *in situ* įgyvendinimo aspektų – archeologinio paveldo tyrimų būtinybės užtikrinimas kuo ankstesniame plėtros darbų projektavimo etape. Būtina siekti kuo anksčiau suderinti visų proceso dalyvių interesus užtikrinant archeologinio paveldo fizinio išsaugojimo vietoje ir tinkamo pristatymo plačiajai visuomenei galimybę.

ŠALTINIAI

1992 metų pataisyta Europos archeologijos paveldo apsaugos konvencija. 1992. Valeta, 1992 m. sausio 16 d. [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <http://www.heritage.lt/t_aktai/konvencijos/acheologijos_paveldo.htm> [žiūrėta 2015 m. rugpjūčio 10 d.].

Archeologinių tyrinėjimų bendrieji reikalavimai. 1994. Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1992 ir 1993 metais. Vilnius: Diemedžio leidykla, p. 354–366 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<http://www.archeologijosdraugija.lt/at/>> [žiūrėta 2015 m. rugpjūčio 10 d.].

Atsiskaitymo už išduotus leidimus atlikti archeologinius tyrimus bendrieji reikalavimai. 1996. Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1994 ir 1995 metais. Vilnius: Diemedžio leidykla, p. 462–66 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<http://www.archeologijosdraugija.lt/at/>> [žiūrėta 2015 m. rugpjūčio 10 d.].

Buboninė archeologija: išgriauta paveldosaugos gynybinė siena. 2011. Lietuvos žinių naujienų portalas, 2011-07-18 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<http://lzinios.lt/lzinios/Lietuvoje/Bubonine-arheologija-isingriauta-paveldosaugos-gynybine-siena>> [žiūrėta 2015 m. rugpjūčio 10 d.].

Dėl inicijuojamų skelbti valstybės saugomais kultūros paveldo objektų atrankos kriterijų aprašo patvirtinimo. 2011. Lietuvos Respublikos kultūros ministro 2011 m. rugsėjo 5 d. įsakymas Nr. IV-564 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.5F50FC39A31D>> [žiūrėta 2015 m. rugpjūčio 10 d.].

Dėl inicijuojamų skelbti valstybės saugomais kultūros paveldo objektų atrankos kriterijų aprašo patvirtinimo. 2011. Lietuvos Respublikos kultūros ministro 2011 m. rugsėjo 5 d. įsakymas Nr. IV-564 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.5F50FC39A31D>> [žiūrėta 2015 m. rugpjūčio 10 d.].

Dėl kultūros paveldo objektų ir vietovių apsaugos zonų nustatymo taisyklių patvirtinimo. 2013. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2013 m. lapkričio 5 d. nutarimas Nr. 1025 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_1?p_id=459712&p_tr2=2> [žiūrėta 2015 m. rugpjūčio 10 d.].

Dėl kultūros paveldo objektų paskelbimo kultūros paminklais. 2008. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2008 m. vasario 13 d. nutarimas Nr. 155 [interaktyvus]. Prieiga per

internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=315096&p_query=&p_tr2=2> [žiūrėta 2015 m. rugpjūčio 10 d.].

Dėl leidimų atlikti archeologinius tyrimus išdavimo tvarkos aprašo ir leidimo atlikti archeologinius tyrimus formos patvirtinimo. 2013. Kultūros paveldo departamento prie Kultūros ministerijos direktoriaus 2013 m. liepos 5 d. įsakymas Nr. Į-221 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=453453&p_query=&p_tr2=2> [žiūrėta 2015 m. rugpjūčio 10 d.].

Dėl Lietuvos Respublikos kultūros ministro 2005 m. balandžio 15 d. įsakymo Nr. ĮV-150 „Dėl nekilnojamųjų kultūros vertybių vertinimo ir atrankos kriterijų aprašo patvirtinimo“ pakeitimo. 2013. Lietuvos Respublikos kultūros ministro 2013 m. birželio 7 d. įsakymas Nr. ĮV-453 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.C4F0375768AF>> [žiūrėta 2015 m. rugpjūčio 10 d.].

Dėl nekilnojamųjų kultūros vertybių vertinimo, atrankos ir reikšmingumo lygmens nustatymo kriterijų aprašo patvirtinimo. 2005. Lietuvos Respublikos kultūros ministro 2005 m. balandžio 15 d. įsakymas Nr. ĮV-150 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.9A8B1926C66E/iLdQiTEBGO>> [žiūrėta 2015 m. rugpjūčio 10 d.].

Dėl nekilnojamųjų kultūros vertybių pripažinimo saugomomis. 2005. Lietuvos Respublikos kultūros ministro 2005 m. balandžio 29 d. įsakymas Nr. ĮV-190 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=255363&p_query=&p_tr2=>> [žiūrėta 2015 m. rugpjūčio 10 d.].

Dėl paveldo tvarkybos reglamento PTR 2.13.01:2011 „Archeologinio paveldo tvarkyba“ patvirtinimo. 2011. Lietuvos Respublikos kultūros ministro 2011 m. rugpjūčio 16 d. įsakymas Nr. ĮV-538 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=405666&p_query=&p_tr2=2> [žiūrėta 2015 m. rugpjūčio 10 d.].

Dėl saugomų kultūros paveldo objektų, kuriems taikomas rezervinis režimas, sąrašo patvirtinimo. 2005. Lietuvos Respublikos kultūros ministro 2005 m. gegužės 10 d. įsakymas Nr. ĮV-200 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.02CFA2C2D561>> [žiūrėta 2015 m. rugpjūčio 10 d.].

Dėl specialistų, vykdančių nekilnojamojo kultūros paveldo taikomuosius mokslinius ardomuosius tyrimus, rengiančių tvarkomųjų paveldosaugos darbų projektus, atliekančių tvarkomuosius paveldosaugos darbus bei vadovujančių tokiems darbams, atliekančių paveldosaugos (specialiąją) ekspertizę, atestavimo taisyklių ir nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos specialisto atestato formos patvirtinimo. 2005. Lietuvos Respublikos kultūros ministro 2005 m. balandžio 14 d. įsakymas Nr. ĮV-146 [interaktyvus]. Prieiga

per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=255836&p_query=&p_tr2=2> [žiūrėta 2015 m. rugpjūčio 10 d.].

Dėl specialiųjų žemės ir miško naudojimo sąlygų patvirtinimo. 1992. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1992 m. gegužės 12 d. nutarimas Nr. 343 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=478009> [žiūrėta 2015 m. rugpjūčio 10 d.].

Dėl tyrimo, konservavimo ir restauravimo, taip pat valstybės ir savivaldybių nekilnojamųjų kultūros vertybių apsaugos institucijose dirbančių specialistų atestavimo tvarkos. 1999. Lietuvos Respublikos kultūros ministerijos Kultūros vertybių apsaugos departamento 1999 m. vasario 10 d. įsakymas Nr. 28 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://www.e-tar.lt/rs/legalact/TAR.6112E11E180D/format/OO3_ODT> [žiūrėta 2015 m. rugpjūčio 10 d.].

Dėl Valstybinės reikšmės istorijos, archeologijos ir kultūros objektų sąrašo patvirtinimo 2007. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2007 m. birželio 19 d. nutarimas Nr. 659 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=345519> [žiūrėta 2015 m. rugpjūčio 10 d.].

Dvarų nekilnojamojo kultūros paveldo išsaugojimo užtikrinimas. 2014. Valstybinio audito ataskaita. 2014 m. balandžio 30 d. Nr. VA-P-50-2-4 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://www.vkontrolė.lt/pranesimas_spaudai.aspx?id=18006> [žiūrėta 2015 m. rugpjūčio 10 d.].

Europos kraštovaizdžio konvencija. 2000. Florencija, 2000 m. spalio 20 d. [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<http://www.kpd.lt/lt/pagrindinis-menui/teisine-informacija/teises-aktai-2/konvencijos-ir-kiti-tarptautiniai-teises-aktai-2.html>> [žiūrėta 2015 m. rugpjūčio 10 d.].

Kultūros paveldo elektroninių paslaugų informacinės sistemos (toliau – KPEPIS) sukūrimas. 2015. Prieiga per internetą: <<http://www.esparama.lt/projektas?id=31988&pgsz=10>> [žiūrėta 2015 m. rugpjūčio 10 d.].

Kultūros paveldo išsaugojimas. Lietuvos Respublikos Valstybės kontrolė. 2010. Valstybinio audito ataskaita. 2010 m. vasario 19 d. Nr. VA-P-50-2-2 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<https://www.vkontrolė.lt/failas.aspx?id=2028>> [žiūrėta 2015 m. rugpjūčio 10 d.].

Kultūros paveldo vertės visuomenei pagrindų konvencija. 2005. Faras, 2005 m. spalio 27 d. [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<http://www.kpd.lt/uploads/Teises%20aktai/Konvencijos/KULT%C5%AAROS%20PAVELDO%20VERT%C4%96S%20VISUOMENEI.pdf>> [žiūrėta 2015 m. rugpjūčio 10 d.].

Kultūros paveldosaugos sistemos pertvarkymo koncepcija. 2001. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2001 m. kovo 13 d. nutarimas Nr. 288 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.6E678AD7EC6C>> [žiūrėta 2015 m. rugpjūčio 10 d.].

Kultūros vertybių registras, 2015 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<http://kvr.kpd.lt>> [žiūrėta 2015-08-10].

Lietuvos Respublikos nekilnojamųjų kultūros vertybių apsaugos įstatymas. 1994. Lietuvos Respublikos Seimas. 1994 m. gruodžio 22 d., Nr. I-733 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalact/tar.9bc8aee9d9f8>> [žiūrėta 2015 m. rugpjūčio 10 d.].

Lietuvos Respublikos nekilnojamųjų kultūros vertybių apsaugos įstatymo pakeitimo įstatymas. 2004. Lietuvos Respublikos Seimas. 2004 m. rugsėjo 28 d. Nr. IX-2452 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_1?p_id=320782> [žiūrėta 2015 m. rugpjūčio 10 d.].

Lietuvos TSR kultūros paminklų sąrašas. 1973. Vilnius: LTSR Kultūros ministerijos Mokslinė metodinė kultūros paminklų apsaugos taryba.

Scheduling Selection Guides. 2015. The Heritage List. Scheduling Selection Guides [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<https://historicengland.org.uk/listing/selection-criteria/scheduling-selection/>> [žiūrėta 2015 m. lapkričio 24 d.].

Skripkauskas J. 2013. Kas vėsina norą gyventi patogiai? Delfi naujienų portalas, 2013-04-06 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<http://www.delfi.lt/verslas/kaimas/kas-vesina-nora-gyventi-patogiai.d?id=61080825>> [žiūrėta 2015 m. rugpjūčio 10 d.].

Stonehenge and Avebury WHS Management plan. 2015. Stonehenge, Avebury and Associated Sites World Heritage Site Management Plan 2015, S. Simmonds, B. Thomas [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<http://www.stonehengeandaveburywhs.org/management-of-whs/stonehenge-and-avebury-whs-management-plan-2015/>> [žiūrėta 2015 m. lapkričio 24 d.].

LITERATŪRA

Carman J. 2002. *Archaeology and Heritage. An Introduction*. London, New York: Continuum.

Carman J. 2009. *Against Cultural Property. Archaeology, Heritage and Ownership*. Duckworth Debates in Archaeology. London: Duckworth.

Carver M. 2007. On Archaeological Value. L. Smith (sud.) *Cultural Heritage: Critical Concepts in Media and Heritage Studies*. London: Routledge, Taylor & Francis Group, vol. II, p. 342–360.

Darvill T. 1995. Value systems in archaeology. M. A. Cooper, A. Firth, J. Carman, D. Wheatley (sud.) *Managing Archaeology*: 40–50. London and New York: Routledge, p. 41–50.

Fairclough, 2002. Archaeologists and the European Landscape Convention. G. Fairclough, S. Rippon, D. Bull (sud.) *Europe's Cultural Landscape: archaeologists and the management of change. Europae Archaeologiae Consilium* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <http://www.pcl-eu.de/project/virt_lib/eea_graham_022.pdf> [žiūrėta 2015 m. rugpjūčio 10 d.].

Fediajevas O., Zalepūgienė A., Prancėnaitė E. 2010. Statistiškės dvarvietė. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2009 metais*. Vilnius: Lietuvos archeologijos draugija, p. 225–240.

Jurevičienė J. 2012. Archeologijos paveldo vaidmuo Lietuvos urbanistinėse vietovėse. *Journal of Architecture*

and Urbanism. Vilniaus Gedimino technikos universitetas ir Taylor & Francis group, No. 36(1) [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.3846/20297955.2012.679775>> [žiūrėta 2015 m. rugpjūčio 10 d.].

Kobyliński Z. 2001. *Teoretyczne podstawy konserwacji dziedzictwa archeologicznego*. Warszawa: Instytut archeologii i etnologii Polskiej akademii nauk.

Kristiansen K. 2009. *Contract archaeology in Europe: an experiment in diversity*. World Archaeology. Debates in World Archaeology. Routledge, Taylor & Francis Group, vol. 41 (4) [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/00438240903371486>> [žiūrėta 2015 m. rugpjūčio 10 d.].

Skeates R. 2004. *Debating the Archaeological Heritage*. Duckworth Debates in Archaeology. London: Duckworth.

Thomas R. M. 2007. *Development-led Archaeology in England*. European Preventive Archaeology. Papers of the EPAC Meeting 2004. Vilnius. National Office of Cultural Heritage, Hungary, Council of Europe, Directorate of Culture and Cultural and Natural Heritage, p. 33–42.

Willems W. 2010. Managing Archaeological Heritage Resources in Europe. P. M. Messenger, G. S. Smith (sud.) *Cultural Heritage Management. A Global Perspective*. University Press of Florida, p. 212–229.

ARCHAEOLOGICAL HERITAGE PROTECTION SYSTEM IN LITHUANIA: CHANGES IN LEGISLATION DURING THE LAST DECADE

Renaldas Augustinavičius, Justina Poškienė

Summary

The last decade in the field of cultural and archaeological heritage protection was determined by the Law on Protection of Immovable Cultural Heritage, which came into force in 2005. The most notable changes are observed in: 1) accounting, assessment of valuable properties and listing of archaeological heritage objects 2) legislation of requirements of archaeological heritage protection 3) regulation of archaeological excavations.

Approx. 2,800 objects (individual objects, complex objects and sites) are listed in the state Register of Cultural Property. The majority are hill-forts (approx. 30%), burial mounds and their places (approx. 23%), burial grounds and old cemeteries (approx. 23%), ancient settlements (approx. 15%), and the rest are cultural layers of old towns, manor places, castle places and other types of archaeological sites (e.g. ancient production sites). Additionally, there are more than 450 heritage objects (mostly buildings), which are also assessed as bearing archaeologically valuable properties. Archaeological heritage comprises approx. 17% of immovable cultural values, listed in the state Register of Cultural Property.

During the last decade, accomplishment of assessment of valuable properties and listing of archaeological heritage objects was planned. Thus, the coherency of heritage protection restrictions applied for land property use had to be guaranteed. For this purpose, immovable cultural assessment councils were established. Immovable cultural property is registered (listed) after an assessment council decides that a property is in the need of legal protection. The significance of immovable cultural property and the valuable properties of objects or sites of cultural heritage are determined and the boundaries of territories are defined by the immovable cultural heritage assessment councils as well. The specialised assessment council for archaeological heritage was established next to the Department of Cultural Heritage in 2012.

Data exchange between the Register of Cultural Property and the Real Estate Register should be identified as an extremely important turning point in making heritage information on restrictions of land use available for cultural heritage managers and users.

Nevertheless, concentration of state administrative and technical resources mainly on preparation of new documentation type for already listed heritage objects (the act of assessment council) led to the stagnation of accounting – identifying, inventorying and assessment – of new archaeo-

logical heritage objects. It also hindered elaboration of archaeological heritage management strategies from “heritage object” towards “heritage process”. Integration of the latest archaeological data into the general heritage management process (e.g. identification of new archaeological heritage objects, determination of valuable properties and values of archaeological heritage and application of relevant conservation strategies, explaining meaning of archaeological heritage preservation for descendant and non-local communities, etc.) is still weak. Re-orientation of the archaeological heritage protection perspective from the “object” towards its manager or user, as well as community in general, should be seen as the main heritage management task for the next decade.

Aiming at differentiation of administrative load, heritage protection procedure was divided into two stages: initial protection of immovable cultural heritage and declaration of an object of cultural heritage protected. Special territorial planning documentation had to be prepared in order to implement the second stage of protection. The extent of resources needed for preparation of this documentation type was not initially estimated and in 2013 the procedure was turned back to the system valid in 1995–2005: a procedure of declaration of an object of cultural heritage protected for an individual and ordinary complex objects is introduced by typical or individual protection regulations, for cultural heritage sites – by special territorial planning documents.

Archaeological excavations/destructive research – or “protection through documentation” – became the main form of archaeological heritage protection during the last decade. As the contract archaeology system was developed, great attention was paid to excavations’ quality control procedures. In 2011, Heritage Maintenance Regulation PTR 2.13.01:2011 „Archaeological Heritage Maintenance“ was adopted. Thus requirements for archaeological heritage excavation (where and how archaeological excavations should be conducted) became a legal norm for the first time in the history of heritage protection in Lithuanian. Legal regulations adjusted essential conditions of competition for contract archaeologists as well. Nevertheless, objectification of criteria of archaeological research is modeling the situation “of typical archaeological excavations”, and thus in the professional community raises discussions concerning the scope of scientific information obtained during the archaeological excavations.

Heritage Maintenance Regulation also demands to protect archaeological heritage constructs in situ. Seeking for successful implementation of this goal, the necessity of archaeological heritage identification and research in the earliest stages of development works should be guaranteed. Attempts for identifying and coordination of various interests

towards archaeological heritage should be actively applied in order not only to preserve material archaeological relics, but also to interpret and present archaeological heritage values for the society in general.

Translated by *Justina Poškienė*

Įteikta 2015 m. rugsėjo mėn.